

FORUM FUTURE

Međusobne percepcije

Srba i Albanaca na Kosovu

Perceptimet e ndërsjella

të serbëve dhe shqiptarëve në Kosovë

Mutual Perceptions

of Serbs and Albanians in Kosovo

Autori istraživanja:

Senka Kostić, psiholog

Miodrag Marinković, programski direktor NVO Aktiv

Autori i hulumtimit:

Senka Kostić, psikolog

Miodrag Marinković, drejtor i programit OJQ Aktiv

Authors of the research

Senka Kostić, psychologist

Miodrag Marinković, programme director NGO Aktiv

Međusobne percepcije Srba i Albanaca na Kosovu

Istorijski odnosi Srba i Albanaca na Zapadnom Balkanu obeleženi su dugotrajnim neprijateljstvom i stalnom borbom za političku prevlast. Neprijateljsko raspoloženje nadvladalo je i entuzijazam etničke tolerancije promovisan posle 2. svetskog rata, a kasnije izazvalo i ozbiljno pogoršanje njihovih odnosa tokom devedesetih godina (raspad Jugoslavije). Kriza je rezultirala izbijanjem etničkog nasilja tokom 1998. i 1999. i posledičnom intervencijom NATO-a koja je uvela međunarodni protektorat nad tadašnjom jugoslovenskom pokrajinom Kosovo. Intervencija međunarodne zajednice 1999. godine bila je usmerena na ponovno uspostavljanje pravnog i institucionalnog okvira na Kosovu, kao i njegovog demokratskog potencijala, a sve u cilju iskorenjivanja nejednakosti i diskriminatorske prakse koje su prouzrokovale izbijanje nasilja na kraju 20. veka. Međutim, na sam proces rekonstrukcije autonomne i demokratske države uticalo je duboko uzajamno nepoverenje među zajednicama na Kosovu, kao i ostaci etničkog nasilja koje se, različitim intenzitetom, nastavljalo u brojnim narednim post-konfliktnih godinama.

Danas, uprkos opipljivom napretku postignutom u stabilizaciji etničkih odnosa i saradnje na političkom nivou, Kosovo ostaje podeljeno društvo sa duboko ukorenjenim međuetničkim predrasudama. Ovakvo stanje namerno ili nenamerno održavaju i podstiču, manje-više, svi akteri u zajednici, dok su strukturalno pomirenje i naponi za saradnju ograničeni na građanske inicijative ili manje poslovne grupe (npr. preduzeća). Postoji mnogo faktora koji doprinose i podgrevaju postojeće etničke konflikte na Kosovu. Oni se razlikuju po intenzitetu i uticaju na etničke odnose, ali njihovi koreni omogućavaju njihovu podelu u tri grupe:

1) **Nerešeni politički sporovi.** Neprekidan izvor etničkih tenzija na Kosovu kao rezultat političkih sukoba oko pitanja vezanih za status srpske manjine na Kosovu i postizanje kosovske državnosti na regionalnoj i međunarodnoj sceni. Iako je ostvaren očigledan napredak u poslednjih nekoliko godina (pravna i administrativna integracija severa i pravosudnog sistema) niz nerešenih pitanja (članstvo u međunarodnim institucijama, institucionalna udruženja Srba na Kosovu itd.) i dalje podstiče etničke tenzije i neprijateljstvo na Kosovu.

2) **Podela u društveno-ekonomskoj dinamici.** Podela u kosovskom društvu su duboke i dalekosežne. Zajednica kosovskih Srba ima tendenciju da ograniči svoj svakodnevni život i interakciju, koliko god je to moguće, u okviru sredstava sopstvenog društva, te su interakcije ograničene na povremene profesionalne kontakte i administrativne poslove. Društvene, kulturne i ekonomske interakcije su ili nepostojeće ili nedovoljno ozbiljno iskorišćene (npr. poslovna saradnja). Preovlađujuća osećanja na Kosovu štetna su za etničku saradnju zbog uticaja koji imaju na suzbijanje samoinicijativnih interakcija i inicijativa za saradnju suženih na posredne poslove. Ona lišavaju društvo rudimentarnih temelja, preduslova za pomirenje i saradnju, tj. živosti svakodnevnih kontakata i spontane saradnje zasnovane na zajedničkim interesima.

3) **Etničke predrasude i stereotipi.** Sukobi i animoziteti koji su istorijski obeležili odnose između srpskog i albanskog naroda na zapadnom Balkanu preneli su duboko ugrađene međusobne stereotipe i generalizacije i na međusobnu percepciju. Te predrasude uticale su na mnoge generacije Srba i Albanaca, i dovele do toga da jedni druge doživljavaju kao rivale i antagoniste. Ove neprijateljske percepcije primećuju se u skoro svakom sloju društveno-političke dinamike na Kosovu, uključujući javni diskurs, religiozna osećanja, nastavni plan i program, društveno prihvatljivo ponašanje itd. Takve društvene ideje opterećuju proces

etničkog pomirenja i normalizacije, kreirajući štetne stavove među kosovskim zajednicama, poput odobravanja nasilja, sprečavanja empatičkog pogleda na žrtve, zanemarivanja prava i legitimnih interesa zajednice podvrgnute stereotipnoj percepciji, itd...

Postoji mnogo istraživanja i radova u ispitivanju uzroka prva dva sukoba. Ipak, nije se puno napora uložilo u identifikovanje predrasuda i pogrešnih shvatanja koja opterećuju etničke odnose na Kosovu, a posebno ne u angažovanje u javnom dijalogu usmerenom na njihovu dekonstrukciju. Studija predstavljena u ovom radu teži upravo ka tome – da označi preovlađujuće etničke stereotipe i pokrene otvoreni dijalog koji vodi ka njihovom razumevanju i odbijanju u stvaranju etničkih percepcija.

Istraživanje je sprovedeno na 527 ispitanika, sa područja Severne Mitrovice, Leposavića, Zvečana, Zubinog Potoka, ali i enklave (Štrpce, Gnjilane i Gračanica) sa jedne strane (ukupno 233), Mitrovice i Prištine (ukupno 299) sa druge strane. Uzorak je ujednačen po polu. Najveći procenat ispitanika je završio fakultet (46,1), srednju školu (35,7%), višu 13,9%, a samo osnovnu 4,4%; najviše je zaposlenih (47,6%), nešto manji procenat nezaposlenih (31,5%), studenata 14,8% i penzionera 6,1%. Prosečna starost ispitanika iznosi 36 godina (maksimalna vrednost 81, minimalna 15). Pripadnikom srpske nacionalnosti se izjašnjava 228 ispitanika, Kosovarom, Kosovcem i Gorancem po jedan i Bošnjakom 2 ispitanika; Albancem sebe smatra ukupno 153 ispitanika, Kosovarom 132, Romom jedan, pripadnikom Turske nacionalnosti 4 osobe i 2 osobe koje se izjašnjavaju kao Bosanci.

GLAVNA ZAPAŽANJA

- Analiza rezultata ukazuje da skoro 80% i srpskog i albanskog stanovništva može prihvatiti bliskiji odnos saradnje sa pripadnikom suprotne nacionalnosti.
- Pripadnici srpske zajednice u proseku (AS=7,4) ispoljavaju veću etničku distancu prema Albancima u odnosu na prosečnu etničku distancu (AS=6,1) koju pripadnici albanske zajednice ispoljavaju prema Srbima.
- Pripadnici srpske zajednice Albance smatraju dvoličnim, agresivnim, nasilnim, prostim, lukavim osobama i nacionalistima; dok pripadnici albanske zajednice smatraju da su Srbi nacionalisti i religiozne osobe.
- U kontekstu spremnosti ka pomirenju, pripadnici albanske zajednice pokazuju veći stepen sklonosti ka pomirenju (AS=32,55) u odnosu na pripadnike srpske zajednice (AS=25,26). Pri čemu pripadnici albanske zajednice (42,5%) rešenje zbližavanja između Srba i Albanaca vide ulaskom u EU, a pripadnici srpske zajednice mogućnost zbližavanja vide u ekonomskoj saradnji naroda (31,8%). Kod pripadnika srpske zajednice ima i onih koji smatraju da se Srbi i Albanci ne mogu pomiriti (28,3%).
- Rezultati ukazuju da je veći procenat pripadnika srpske zajednice imao priliku da poslovno (65,7%) i privatno (73,4%) saraduje sa pripadnicima albanske zajednice, pri čemu je najviše onih koji su imali i pozitivna i negativna iskustva prilikom tih saradnji (43,3% za poslovna, odnosno 48,1% za privatna). Od 100% pripadnika albanske zajednice, 49,3% je imao prilike da poslovno, a 69,7% privatno saraduje sa pripadnicima srpske zajednice; pri čemu je najveći procenat (32,3% za poslovnu i 32,3% za privatnu) izdvojio da su imali i pozitivna i negativna iskustva prilikom tih saradnji.
- Što se tiče nepovoljne socio-ekonomske situacije postoji delimično slaganje u izdvojenim faktorima kod obe zajednice. Pripadnici srpske zajednice uzrok vide u etničkim konfliktima (32,6%), nesposobnosti političara bilo koje etničke pripadnosti (24,9%) i u nesposobnosti Albanaca da vode Kosovo (21,9%); a pripadnici albanske zajednice uzrok vide u nesposobnost političara bilo koje etničke pripadnosti (32,7%) i nesposobnost Albanaca da vode Kosovo (27,9%).
- Stepem ispoljenog nacionalnog identiteta i religioznosti zajedno predviđaju 6% varijanse spremnosti ka pomirenju (od ukupno 100%), pri čemu rezultati ukazuju da što je osoba manje religiozna i što je kod osobe manje izražen nacionalni identitet to je i veća spremnost ka pomirenju kod te osobe. Potrebno je napomenuti da pripadnici i jedne i druge zajednice u podjednako meri ispoljavaju visok stepen nacionalnog identiteta i visok stepen religioznosti, a skoro polovina albanske zajednice (49,7%) i više od pola pripadnika srpske zajednice (69,5%) smatraju da netrpeljivost pripadnika različite veroispovesti narušava mir na teritoriji na kojoj žive.
- Važan je podatak da je i pripadnicima albanske zajednice (88,5%) i pripadnicima srpske zajednice (84,5%) bitno da dođe do pomirenja između Srba i Albanaca zarad normalnog funkcionisanja budućih generacija.

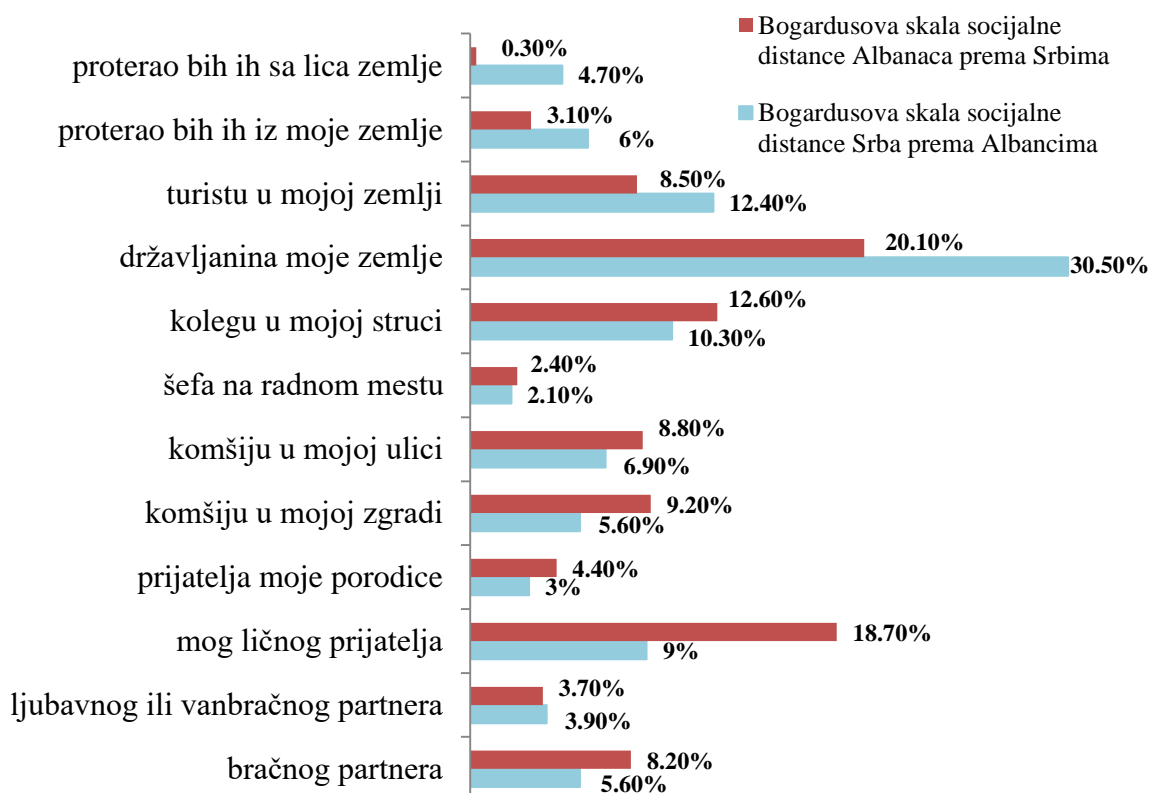
REZULTATI

1. Socijalna distanca i etnički stereotipi kod srpskog i albanskog stanovništva

Istraživački tim za potrebe ove studije koristi standardizovanu definiciju i skalu za merenje socijalne distance koju je napravio Bogardus po kome se socijalna distanca odnosi na stepen razumevanja, psihološku bliskost (odnosno udaljenost) pojedinca ili grupe u odnosu na druge, različite pojedince ili grupe. Socijalna distanca se ispituje kao spremnost za uspostavljanje odnosa različite bliskosti.

Bogardusova skala se sastoji od 12 tvrdnji socijalnog prihvatanja, a zadatak ispitanika je bio da označe koji stepen bliskosti sa pripadnikom suprotne nacionalnosti je za njih prihvatljiv. Skala je standardizovana i u potpunosti preuzima formulacije tvrdnji kreirane od strane Bogardusa, iako su one u suprotnosti sa onim što se smatra prihvatljivom javnom retorikom; primer je formulacija „proterao bih ga sa lica zemlje“ kojom se klasifikuje ekstremno negativan stav prema drugoj etničkoj grupi. Rezultati su prikazani na grafikonu 1.

Grafikon 1 – prikaz etničke distance pripadnika srpske zajednice prema Albancima; i albanske zajednice prema Srbima

Posmatrajući grafikon možemo uočiti da najveći procenat pripadnika srpske zajednice (30,5%) prihvata Albance kao državljanina svoje zemlje, dok je zanemarljiv procenat onih koji imaju krajnje negativnu percepciju prema standardizovanoj skali, (da Albance treba proterati sa lica Zemlje 0,3%). Sa druge strane, najveći procenat albanske zajednice je označio da može da prihvati Srbina kao državljanina svoje zemlje (20,1%), ali i kao ličnog prijatelja (18,7%); dok je prihvatanje Srbina za šefa na radnom mestu stepen bliskosti koji je ispoljio mali procenat albanskog stanovništva (2,4%). Analiza rezultata ukazuje da skoro 80% i srpskog i albanskog stanovništva može prihvatiti bliskiji odnos saradnje sa pripadnikom

suprotne nacionalnosti što je ohrabrujući podatak za osmišljavanje strategije ka poboljšanju etničke saradnje na Kosovu.

Kako bismo generalno proverili ko ispoljava u proseku veću etničku distancu, srpska zajednica prema Albancima ili albanska zajednica prema Srbima, sproveli smo „t test“ analizu za nezavisne uzorke (tabela 1) koja služi za upoređivanje rezultata dve kategorije ispitanika.

Tabela 1 – testiranje značajnosti razlika u stepenu ispoljenog etničkog stereotipa kod pripadnika srpske i albanske zajednice

Stepen ispoljene socijalne distance (prosek)	Deskriptivna statistika		t test		
	AS	SD	t	df	p
pripadnici srpskog stanovništva	7,4	3,1	4,9	525	0,00
pripadnici albanskog stanovništva	6,1	3			

Legenda: AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; N – broj ispitanika; t – vrednost statistika; df – stepeni slobode; p – značajnost statistika.

Rezultati ukazuju da pripadnici srpske zajednice u proseku (AS=7,4) ispoljavaju veću etničku distancu prema Albancima u odnosu na prosečnu etničku distancu (AS=6,1) koju pripadnici albanske zajednice ispoljavaju prema Srbima. Odnosno, srpska zajednica pokazuje veću rezervisanost ka socijalnim interakcijama prema albanskoj zajednici, u odnosu na albansku zajednicu i njihovu spremnost ka socijalnim interakcijama sa srpskom zajednicom. Treba napomenuti da se ovo istraživanje nije bavilo ispitivanjem uzroka ove pojave.

Međutim, u okviru istraživanja sprovedene su i fokus grupe (odvojeno sa članovima srpske i albanske zajednice), a jedno od pitanja u okviru ove faze istraživanja odnosilo se na tumačenje rezultata ispoljenih razlika u pogledu etničke distance pripadnika srpske i albanske zajednice. Kao razlog veće ispoljenosti etničke distance kod pripadnika srpske zajednice učesnici obe fokus grupe navode sa jedne strane osećaj ugroženosti kod Srba jer su manjina na ovim prostorima, a sa druge strane, posle proglašenja nezavisnosti, Albanci misle da imaju „sve što su ikada želeli“, tako da kod njih nema jake motivacije da pripadnike srpske zajednice smatraju neprijateljima.

Pojam koji je u uskoj vezi sa socijalnom distancom jeste pojam stereotipa (etničkih stereotipa). Stereotipe definišemo kao iskrivljene mentalne slike, koje nisu zasnovane na iskustvu pojedinca, već su kulturno uslovljene (Lippmann, 1946: prema Mihić et. al., 2016: 306), obično se ogleda u tendenciji isticanja svoje nacije u što pozitivnijem svetlu, pri čemu se druge nacije diskriminišu, odnosno pripisuju im se „lošija“ svojstva (Tajfel, 1970, prema: Mihić et. al., 2016: 306). Etnički stereotipi se razvijaju jako rano, čak na uzrastu od 3 godine i ključne determinante za njihov nastanak predstavljaju porodica i mediji (Mihić et. al., 2016: 306).

Kako bismo ispitali prirodu stereotipa srpskog stanovništva prema Albancima i albanskog stanovništva prema Srbima, ispitanicima smo zadali standardizovanu **Ček listu stereotipa** (Turjačanin, 2004) koja se sastoji od ukupno 51 atributa, a zadatak ispitanika je da obeleži sve one attribute koje smatra relevantnim za predmet procene.

Lista se sastoji od sledećih atributa: okrutni, brbljivi, hrabri, nazadni, rodoljubivi, hladni, neiskreni, otvoreni, hvalisavi, ugledni, gostoljubivi, radni, disciplinovani, ratoborni, nasilni, čisti, komunikativni, podli, prkosni, lenji, pedantni, primitivni, surovi, nadmeni, agresivni, bogati, napredni, pametni, kulturni, dosadni, poslovni, škrti, religiozni, pohlepni, sposobni, nepošteni, veseli, prljavi, duhoviti, temperamentni, vredni, dobri ljubavnici,

nacionalisti, dvolični, prilagodivi, lukavi, druželjubivi, fašisti, osećajni, prosti, ponosni. Kao stereotip se navode one osobine koje su čekirali preko 50% ispitanika u uzorku. Rezultati su prikazani na tabelama 2 i 3.

Tabela 2.1 najučestaliji negativni stepreotipi koje pripadnici srpske zajednice ispoljavaju prema Albancima

ATRIBUTI	Procenat ispitanika
DVOLIČNI	67,4%
NACIONALISTI	63,1%
AGRESIVNI	59,7%
NASILNI	55,8%
LUKAVI	51,5%

Tabela 2.2 najučestaliji negativni stepreotipi koje pripadnici albanske zajednice ispoljavaju prema Srbima

ATRIBUTI	Procenat ispitanika
NACIONALISTI	54,4%
RELIGIOZNI	52,7%
POHLEPNI	35%
LUKAVI	28,9%
RATOBORNI	28,2%

Tabela 3.1 – pozitivni atributi koje pripadnici srpske zajednice ispoljavaju prema Albancima

ATRIBUTI	Procenat ispitanika
RADNI	36,1%
VREDNI	19,7%
PRILAGODLJIVI	16,3%
KOMUNIKATIVNI	13,7%
GOSTOLJUBIVI	13,7%

Tabela 3.2 – pozitivni atributi koje pripadnici albanske zajednice ispoljavaju prema Srbima

ATRIBUTI	Procenta ispitanika
RODOLJUBIVI	37,1%
RADNI	34,7%
PAMETNI	31,6%
SPOSOBNI	30,6%
PONOSNI	29,6%

Na osnovu grafikona primećujemo da stereotipne percepcije postoje i kod jedne i kod druge zajednice. Isto tako, očigledno je da su negativni atributi učestaliji od pozitivnijih. Vrednosti negativnih atributa su značajno veći kod ispitanika iz srpske zajednice na Kosovu. Na osnovu analize fokus grupe pripadnika srpske zajednice, možemo izdvojiti dominantno stanovište da su pripadnici srpske zajednice u podređenoj poziciji na Kosovu, te da ih pripadnici albanske zajednice „ne tretiraju kako treba” što može rezultirati i povećanom frustracijom pripadnika srpske zajednice prema Albancima koja se manifestuje kroz

stereotipnu stigmatizaciju Albanaca. Sa druge strane, pripadnici albanske zajednice su u boljoj poziciji na Kosovu, pa je moguće da su i manje frustrirani prema pripadnicima srpske zajednice. Pripadnici albanske fokus grupe su istakli da dominantna politička i medijska propaganda koja se vrši nad pripadnicima srpske zajednice dovodi do nastanka ovakvih stereotipa, jer se ovim atributima koriste i političari i mediji kada govore o Albancima.

2. Spremnost pripadnika srpske i albanske zajednice na pomirenje

Pored etničke distance i stereotipa, studija je pokušala da odgovori na pitanje da li postoji i kakva je priroda sklonosti ka pomirenju kod ova dva naroda. Kako bismo to ispitali, ispitanicima smo dali da popune skalu spremnosti ka pomirenju (Petrović, 2005, 2017) koja se sastoji od 9 tvrdnji (primer tvrdnji: Verujem u pomirenje između Srba i kosovskih Albanaca; Biće potrebno vreme ali odnosi između Srba i kosovskih Albanaca će se poboljšati; Srbi i Albanci sa Kosova nikada više neće moći da veruju jedni drugima i sl.), a zadatak ispitanika jeste da procene u kojoj meri se slažu sa navedenom tvrdnjom. Računa se ukupan skor, a pouzdanost skale iznosi 0,80 (donja granica kojom se neki instrument smatra pouzdanim iznosi 0,70). Rezultati testiranja razlika u pogledu spremnosti ka pomirenju kod Srba i Albanaca prikazani su u tabeli 2.

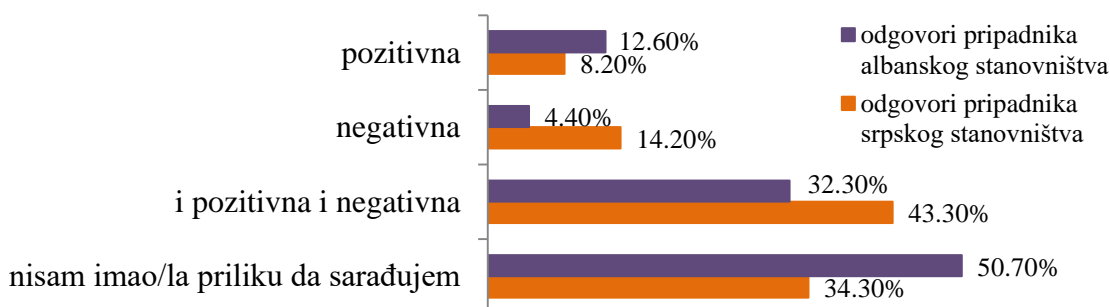
Tabela 2 – testiranje značajnosti razlika u stepenu ispoljene spremnosti ka pomirenju kod pripadnika srpske i albanske zajednice

Stepen ispoljene spremnosti ka pomirenju	Deskriptivna statistika			t test		
	AS	SD	t	df	P	
pripadnici srpske zajednice	25,26	5,28	-14,75	520,1	0,00	
pripadnici albanske zajednice	32,55	6,06				

Legenda: AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; N – broj ispitanika; t – vrednost statistika; df – stepeni slobode; p – značajnost statistika.

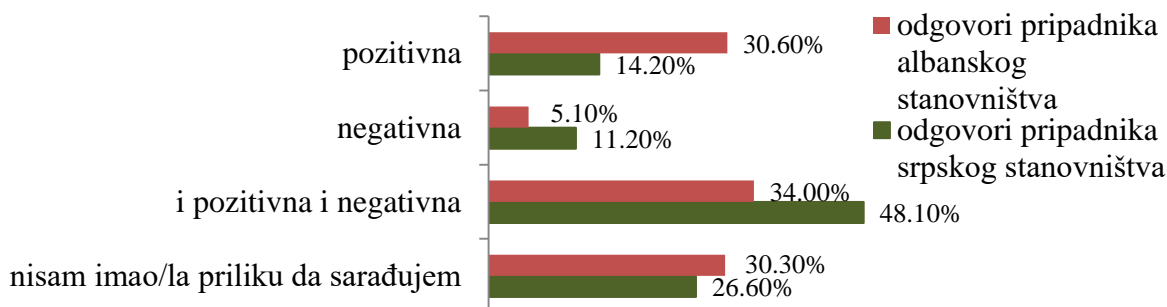
Rezultati ukazuju da pripadnici albanske zajednice pokazuju veći stepen sklonosti ka pomirenju (AS=32,55) u odnosu na pripadnike srpske zajednice (AS=25,26). Ipak u oba slučaja se vrednosti aritmetičkih sredina i kod jednih i kod drugih više kreću u prosečnom domenu, nego što ispoljavaju visok ili pak nizak stepen spremnosti ka pomirenju. Ova ujednačena spremnost da se istinski uključe u proces pomirenja koja postoji kod ove dve zajednice treba se uzeti kao polazna osnova prilikom kreiranja strategija usmerenih ka pomirenju ovih zajednica. Iz toga razloga studija pred vama se bavila i faktorima koji mogu pospešiti povećanje ove spremnosti i kod jednih i kod drugih. Između ostalog, pitali smo ispitanike i kakvo je njihovo iskustvo sa pripadnicima suprotne nacionalnosti, kao i njihovo mišljenje o uslovima pod kojima može doći do poboljšanja odnosa između Albanaca i Srba i poboljšanja opšte socio-ekonomske saradnje. Rezultati su prikazani na grafikonima 2,3, 4, 5, 6 i 7.

Grafikon 2 - Kakava su Vaša iskustva u pogledu poslovne saradnje sa Albancima (pitanje za srpsku zajednicu), odnosno Srbima (pitanje za albansku zajednicu)

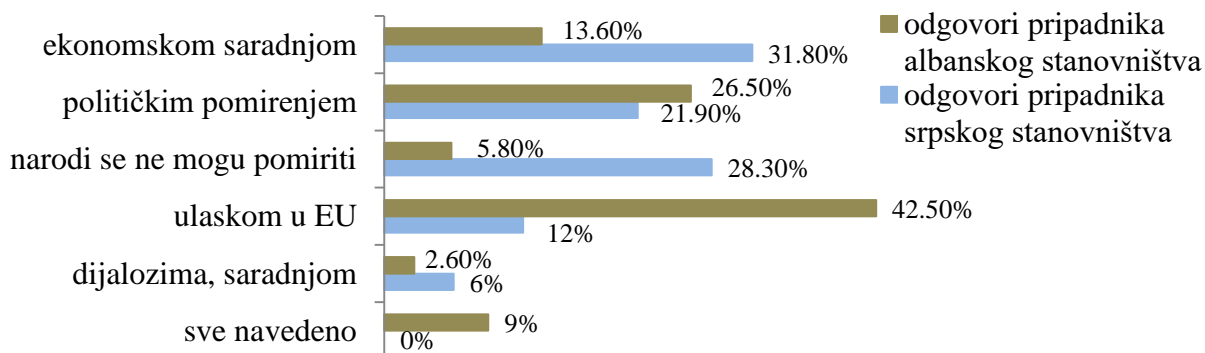
Rezultati ukazuju da je veći procenat pripadnika srpske zajednice imao priliku da poslovno saraduje sa pripadnicima albanske zajednice (65,7%), a razlika se pripisuje značajno većem broju Albanaca koji žive na Kosovu. Među ispitanicima najviše je onih koji su imali i pozitivna i negativna iskustva prilikom tih saradnji (43,3%). Nešto manji procenat pripadnika albanske zajednice (49,3%) je imao prilike da poslovno saraduje sa pripadnicima srpske zajednice, pri čemu je najeveći procenat (32,3%) izdvojio da su imali i pozitivna i negativna iskustva prilikom tih saradnji.

Grafikon 3 - Kakva su Vaša iskustva u pogledu privatne saradnje sa Albancima (pitanje za srpsku zajednicu), odnosno Srbima (pitanje za albansku zajednicu)

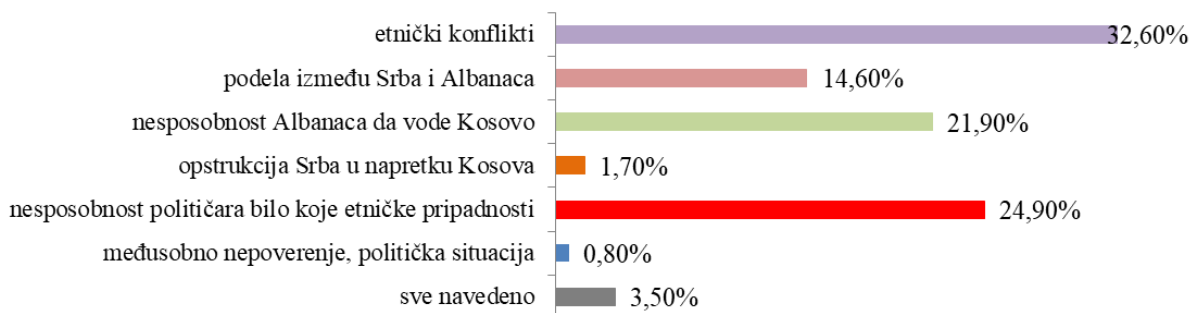
I u ovoj situaciji imamo veći procenat pripadnika srpske zajednice koji su imali priliku da privatno saraduju sa pripadnicima albanske zajednice (73,4%), najviše je onih koji su imali i pozitivna i negativna privatna iskustva kod ovakvih kontakata (48,1%). I ovde je nešto manji procenat pripadnika albanske zajednice (69,7%) imao prilike da privatno saraduje sa pripadnicima srpske zajednice i oni su naveli u najvećem procentu da su ta iskustva i pozitivna i negativna (32,3%).

Grafikon 4 - Pod kojim uslovima se Srbi i Albanci mogu zblížiti jedni sa drugima?

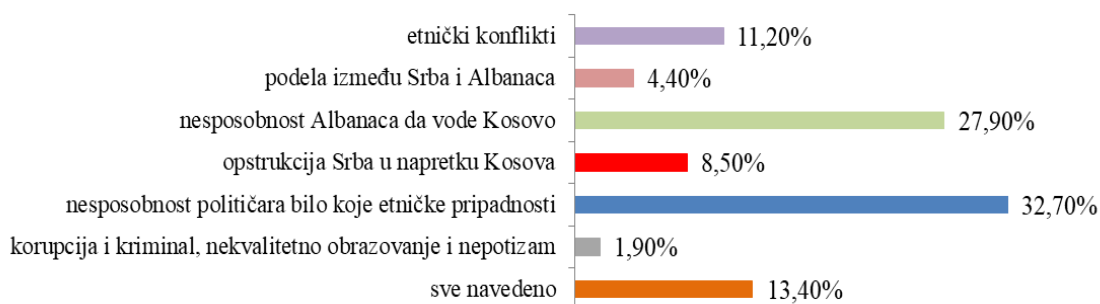

Dok pripadnici albanske zajednice u najvećem procentu (42,5%) rešenje zblížavanja između Srba i Albanaca vide ulaskom u EU; sa druge strane, pripadnici srpske zajednice su podeljeni po ovom pitanju. Jedni mogućnost zblížavanja vide u ekonomskoj saradnji naroda (31,8%), dok je određen procenat i onih koji smatraju da se Srbi i Albanci ne mogu pomiriti (28,3%).

Grafikon 5 - Šta je po Vašem mišljenju uzrok nepovoljne socio-ekonomske situacije na Kosovu – odgovori pripadnika srpskog stanovništva

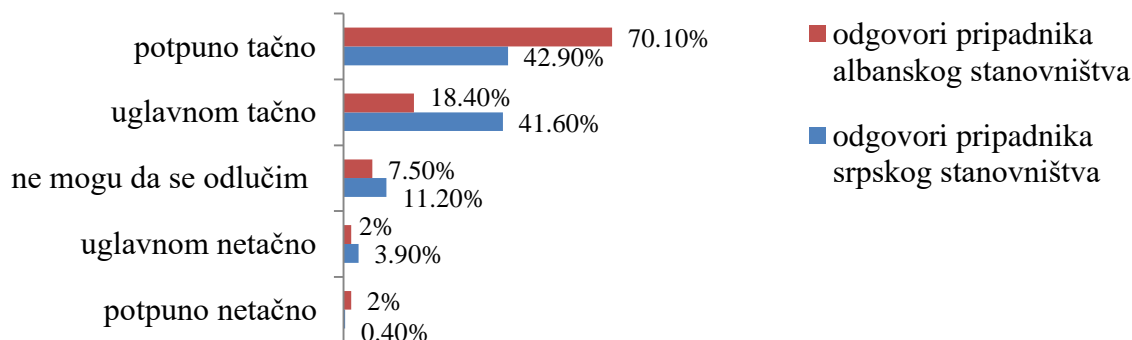

Grafikon 6 - Šta je po Vašem mišljenju uzrok nepovoljne socio-ekonomske situacije na Kosovu – odgovori pripadnika albanskog stanovništva

Najveći procenat pripadnika srpske zajednice glavni uzrok nepovoljne socio-ekonomske saradnje vidi u etničkim konfliktima (32,6%), zatim u nesposobnosti političara bilo koje etničke pripadnosti (24,9%), kao i u nesposobnosti Albanaca da vode Kosovo (21,9%); pripadnici albanske zajednice takođe izdvajaju nesposobnost političara bilo koje etničke pripadnosti (32,7%) i nesposobnost Albanaca da vode Kosovo (27,9%) kao faktore nepovoljne socio-ekonomske situacije na Kosovu.

Grafikon 7 - Važno je da dođe do pomirenja između Srba i Albanaca kako bi buduće generacije mogle da žive bolje na ovim prostorima.

Posmatrajući grafikon 9 uočavamo da je u velikom procentu i pripadnicima albanske zajednice (88,5%) i pripadnicima srpske zajednice (84,5%) bitno da dođe do pomirenja između Srba i Albanaca, s tim što su pripadnici albanske zajednice u većem procentu ispoljavali saglasnost sa navedenom tvrdnjom, dok su pripadnici srpske zajednice podeljeni između „potpuno se slažu da je pomirenje bitno za buduće generacije” i „uglavnom je bitno da dođe do pomirenja zbog budućih generacija”.

Pripadnici srpske fokus grupe nalaze istraživanja vezano za veći stepen spremnosti ka pomirenju koji su ispoljili pripadnici albanske zajednice, vide u tome što se Srbi ne osećaju bezbedno na Kosovu, a pomirenje znači upliv Albanaca u njihove živote, pa je to razlog nestabilnosti. Oni smatraju da su Albanci većina na Kosovu, a većina po pravilu je otvorenija prema manjinama, tj. manjinu smatra manje opasnim. Zatim, navode da Srbi pomirenje ne shvataju isto kao Albanci. Srbi pod pomirenjem smatraju integraciju u kosovsko društvo, što oni ne žele, a samim time i manje autonomije. Albanci gledaju na pomirenje kao prihvatanje trenutnog stanja, tj. da oni imaju državu. Pripadnici albanske fokus grupe se slažu da su Albanci u boljem položaju jer prilikom pomirenja „ne gube puno“. Naprotiv, neki članovi fokus grupe ističu da se pomirenje ove dve nacije ogleda u nizu koraka koje srpska zajednica treba da preduzme. Prvi koraci se ogledaju u izvinjenju za ratne zločine, materijalne nadoknade štete koja je nastala tokom rata, uz isticanje da i ukoliko dođe do pomirenja to će biti „funkcionalno pomirenje“, a ne opraštanje i zaboravljanje.

3. Nacionalni identitet, religioznost i spremnost ka pomirenju

Nacionalni identitet ima važnu ulogu u dinamici etničkih odnosa. Rezultati ranijih istraživanja pokazuju da postoji značajna korelacija stepena nacionalnog identiteta i etničke distance prema pripadnicima drugih nacija. Pored nacionalnog identiteta, faktor koji se pokazao kao značajan je i religioznost.

U okviru ovog istraživanja koristili smo: *Skalu nacionalnog identiteta, NAIT* (Čorkalo & Kamenov, 1998) koja se sastoji od ukupno 27 tvrdnji, raspon rezultata se kreće od 27 do 135, veći rezultati ukazuju na veći stepen nacionalnog identiteta. Pouzdanost skale na ispitanom uzorku iznosi 0,87 (donja granica kojom se neki instrument smatra pouzdanim iznosi 0,70); i *Skalu religioznosti* (Kuzmanović, 1990) koja se sastoji od 6 tvrdnji, minimalna vrednost je 6, maksimalna 30. Više vrednosti ukazuju na veći stepen religioznosti. Pouzdanost skale iznosi 0,7. Rezultati testiranja postojanja razlika u pogledu ove dve dimenzije između srpskog i albanskog stanovništva prikazani su u tabeli 3.

Tabela 3 – Testiranje značajnosti razlika u stepenu ispoljenog nacionalnog identiteta i stepena ispoljene religioznosti kod pripadnika srpskog i albanskog stanovništva

Deskriptivna statistika	t test				
	AS	SD	t	df	P
Stepen ispoljenog nacionalnog identiteta					
pripadnici srpske zajednice	97,50	16,14	-1,44	525	0,15
pripadnici albanske zajednice	99,62	17,20			
Stepen ispoljene religioznosti					
pripadnici srpske zajednice	20,16	4,11	0,67	520,85	0,54
pripadnici albanske zajednice	19,89	5,66			

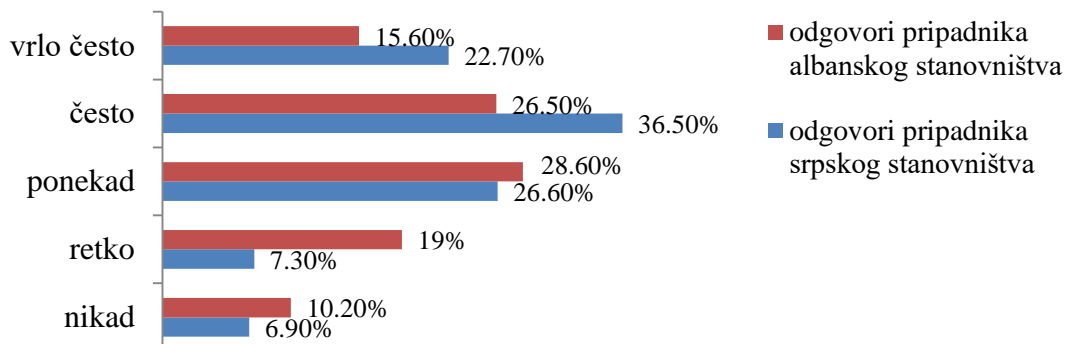
Legenda: AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; N – broj ispitanika; t – vrednost statistika; df – stepeni slobode; p – značajnost statistika.

Rezultati pokazuju da nema razlika između pripadnika srpske i albanske zajednice u pogledu stepena ispoljenog nacionalnog identiteta i religioznosti. Pripadnici i jednog i drugog naroda u podjednako meri ispoljavaju visok stepen nacionalnog identiteta i visok stepen religioznosti. Ovaj podatak je bitan u pogledu razvijanja strategije pomirenja ovih zajednica, jer ukazuje na važnost negovanja i očuvanja nacionalnih i verskih obeležja obe nacije.

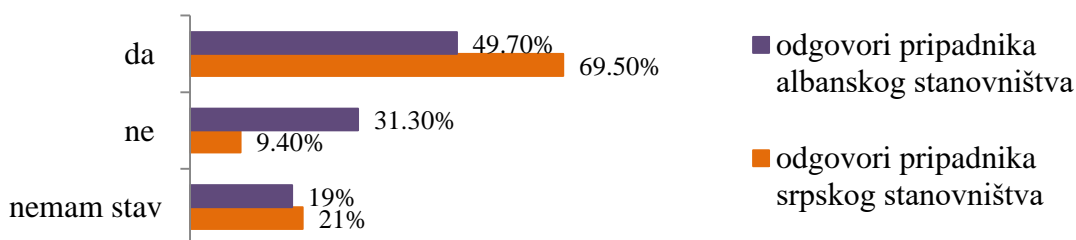
Kako bismo ispitali bitnost religije u odnosima među narodima, ispitanicima su postavljena dva pitanja. Jedno pitanje se odnosilo na uopšteno koliko je česta netrpeljivost između pripadnika različitih veroispovesti (grafikon 8), a drugo pitanje je bilo konkretnije i

odnosilo se na teritoriju na kojoj žive, odnosno koliko religijska netrpeljivost narušava mir na toj teritoriji (grafikon 9).

Grafikon 8 - Da li je prema Vašem mišljenju česta pojava netrpeljivosti između pripadnika različite veroispovesti

Grafikon 9 - Da li prema Vašem mišljenju netrpeljivost između pripadnika različitih veroispovesti ugrožava mir na teritoriji na kojoj živite?

Na osnovu grafikona 8 i 9 uočavamo da su ispitanici i jedne i druge zajednice podeljeni u pogledu mišljenja - da postoji česta netrpeljivost između pripadnika različite veroispovesti (36,5% pripadnika srpske; 26,5% pripadnika albanske zajednice) i da se ovakav vid netrpeljivosti javlja ponekad (26,6% pripadnika srpske; 28,6% pripadnika albanske zajednice). Sa druge strane, skoro polovina albanske zajednice (49,7%) i više od pola pripadnika srpske zajednice (69,5%), smatraju da netrpeljivost pripadnika različite veroispovesti narušava mir na teritoriji na kojoj žive. Malo više od 30% pripadnika albanske zajednice smatra da ove netrpeljivosti nema, dok je zanemarljiv procenat pripadnika srpske zajednice (9,4%) koji dele isto ovo mišljenje.

Imajući u vidu ovaj podatak, zanimalo nas je kakva je uloga religioznosti u spremnosti ka pomirenju. To smo ispitali koristeći multiplu regresionu analizu (kao prediktore smo koristili stepen ispoljene nacionalnosti i religioznosti, a kao kriterij stepen ispoljene spremnosti ka pomirenju. Cilj ove analize jeste da nam ukaže da li možemo predvideti spremnost ka pomirenju ukoliko poznajemo koliko je neko religiozan i koliki mu je stepen ispoljenog nacionalnog identiteta). Dakle, zanimalo nas je koji deo spremnosti ka pomirenju (koji % varijanse, od ukupno 100%) možemo predvideti poznavanjem pomenute dve mere (religioznost i nacionalni identitet). Rezultati su prikazani u tabeli 4.

Tabela 4 – Testiranje mogućnosti predikcije sklonosti ka pomirenju na osnovu poznavanja stepena ispoljenog nacionalnog identiteta i religioznosti

model	R	R ²	F	df	p1
	0,24	0,06	15,88	2	0,00
	Standardized Coefficients		Beta (β)	t	p2
	Rreligioznost		-0,23	-5,36	0,00
	Nacionalni identitet		-0,02	-0,38	0,70

Legenda: R – koeficijent korelacije; R² – koeficijent determinacije; F-vrednost statistika; df – stepeni slobode; p1 – značajnost statistika F; β – statistika pojedinačnih doprinosa dimenzija; t – vrednost statistika; p2 – značajnost statistika t.

Rezultati ukazuju da je u 6% varijansi sklonost ka pomirenju zasnovana na nacionalnom identitetu i religioznosti to jest da je spremnost ka pomirenju veća u meri u kojoj je manje izražen nacionalni identitet i religioznost. Tačno je da ova dva faktora potpomažu u samo 6% varijanse spremnosti ka pomirenju (od ukupno 100%), ali imajući u vidu koliko sve faktora determiniše sklonost ka pomirenju, ovaj procenat nije zanemarljiv.

Jedan od razloga za ovako dobijene rezultate u pogledu bitnosti nacionalnog identiteta i religioznosti za pomirenje između ove dve zajednice, članovi srpske fokus grupe vide u dugogodišnjoj zloupotrebi ova dva faktora za širenje nasilja i isticanje različitosti među ovim zajednicama. Oni smatraju da je i način na koji ljudi tumače religiju dovedio do toga da dolazi do netrpeljivosti među pripadnicima različitih religijskih grupa. Rezultati albanske fokus grupe naglašavaju značaj ortodoksnog društva u srpskoj politici koja propagira da pravoslavna crkva, vera i mitologija imaju važnu ulogu u srpskom društvu.

ZAKLJUČAK

Analizom rezultata dobijenih preko liste stereotipa i skale socijalne distance možemo izvesti očigledan zaključak da stereotipne percepcije i dalje igraju važnu ulogu u definisanju etničkih odnosa između Srba i Albanaca na Kosovu. Iako je vidljivo da Srbi ispoljavaju veći broj stereotipa prema Albancima, nego što Albanci ispoljavaju prema Srbima, ohrabrujući je podatak da u preko 80% slučajeva ova dva naroda kao moguć ocenjuju zajednički život (suživot), jer toliki procenat ispitanog uzorka prihvata pripadnika druge nacionalnosti kao državljanina svoje zemlje, kao komšiju, neki kao prijatelja, pa čak postoji i mali procenat onih koji mogu zamisliti sebe u bračnoj zajednici sa pripadnikom albanske (Srbi) ili srpske (Albanci) nacionalnosti. Sklonost ka pomirenju ova dva naroda izraženija je kod albanskog nego kod srpskog stanovništva (ali se kreće u umerenoj sklonosti). Ta otvorenost predstavlja veliki podsticaj za napore ka pomirenju dve zajednice, ali je uslovljena mnoštvom drugih socio-političkih faktora (poštovanje prava svih zajednica, razumevanje njihovih interesa, neugrožavanje nacionalnog identiteta i td.). Zbog toga je preporuka ovog istraživanja da se budući napori ka pomirenju moraju usmeriti ka identifikovanju, prioritizaciji ovih faktora (uslovljenosti) i naporima ka njihovom ispunjavanju.

U pogledu poslovnih odnosa, najveći broj ispitanika nije imao iskustva sa drugim pripadnicima, dok oni koji jesu, nisu dali preovlađujuću kvalifikaciju tih iskustava kao pozitivnu ili negativnu (otprilike jednaka). Važnost ovih iskustava je veća ako se zna da su kontakti između dve zajednice na Kosovu najčešće vezani za poslovno okruženje i okolnosti pa tako i njihova kvalifikacija kao pozitivne (ili negativne) može imati značajan efekat po opšte i preovlađujuće percepcije između dve zajednice.

Glavni uzrok za lošu socio-ekonomsku situaciju na Kosovu pripadnici obe zajednice pripisuju nesposobnosti političara obe etničke pripadnosti, kao i nesposobnosti Albanaca da vode Kosovo. Pored toga, pripadnici srpske zajednice kao uzrok izdvajaju i etničke konflikte između ove dve zajednice. Ono što je možda važnije, obe zajednice šansu za pomirenje vide u saradnji koja će rezultirati boljim i prosperitetnijim životom svih ispitanika bilo kroz napredak društva u EU integracijama (koje se povezuju sa stabilnijim i razvijenijim društom) ili kroz ekonomsku saradnju. Za sve koji se rade na pomirenju ova podaci daju jasne smernice kako uspešno kreirati ovakve programe

Nacionalni identitet i sama religioznost kod ispitanika su se pokazali kao bitni faktori koji su u vezi sa samom sklonošću ka pomirenju između Albanaca i Srba. Ono što je zanimljivo jeste to da i jedni i drugi ispoljavaju visok stepen nacionalnog identiteta, ali dok su pripadnici srpskog stanovništva sa Kosova sebe navodili uglavnom kao Srbe (228/233), pripadnici albanskog stanovništva su se uglavnom podelili na Albance (153/294) i Kosovare (132/294).

Analizom rezultata fokus grupe uočavamo da kod njih preovlađuje mišljenje da su Srbi manjina na Kosovu i da odatle potiče veća frustracija prema pripadnicima albanske zajednice koja se ispoljava kroz izraženije stereotipe i nižu spremnost ka pomirenju.

Najvažniji podatak svakako predstavlja činjenica da preko 80% ispitanog uzorka, i srpskog i albanskog stanovništva, smatra da je za bolju budućnost predstojećim generacijama neophodno i u interesu da se ova dva naroda pomire.

Perceptimet e ndërsjella të serbëve dhe shqiptarëve në Kosovë

Marrëdhëniet historike të serbëve dhe shqiptarëve në Ballkanin Perëndimor janë shënuar nga armiqësia e gjatë dhe lufta e vazhdueshme për dominim politik. Disponimi armiqësor ka mbizotëruar edhe entuziazmin dhe tolerancën etnike të promovuar pas Luftës së 2 Botërore, kurse më vonë ka shkaktuar edhe përkeqësim serioz të marrëdhënieve të tyre në vitet e nëntëdhjeta (shpërbërjes së Jugosllavisë). Kriza ka rezultuar në shpërthimin e dhunës etnike në vitet 1998 dhe 1999 dhe si pasojë ndërhyrjen e NATO-s, e cila ka vendosur protektorat ndërkombëtar mbi krahinën e atëhershme jugosllave të Kosovës. Ndërhyrja e komunitetit ndërkombëtar në vitin 1999 kishte për qëllim ri-krijimin e kornizës ligjore dhe institucionale në Kosovë, si dhe potencialin e saj demokratik, me qëllim të çrrënjësjes së pabarazisë dhe praktikave diskriminuese që kanë shkaktuar shpërthimin e dhunës në fund të shekullit të 20-të. Megjithatë, në vetë procesin e rindërtimit të shtetit autonom dhe demokratik ka ndikuar mosbesimi i thellë i ndërsjellë në mes të komuniteteve në Kosovë, si dhe mbetjet e dhunës etnike, e cila, me intensitet të ndryshëm, ka vazhduar edhe për disa vite pas konfliktit.

Sot, përkundër progresit të prekshëm të bërë në stabilizimin e marrëdhënieve etnike dhe bashkëpunimit në nivel politik, Kosova mbetet një shoqëri e ndarë me paragjykime ndëretnike të rrënjësura thellë. Kjo situatë me apo pa qëllim inkurajohet dhe të mbahet, pak a shumë, nga të gjithë akterët në komunitet, ndërsa pajtimi strukturor dhe përpjekjet për të bashkëpunuar janë të kufizuara në iniciativa qytetare apo grupe të vogla të biznesit (p.sh. ndërmarrjet). Ka shumë faktorë që kontribuojnë dhe përforcojnë konfliktet ekzistuese etnike në Kosovë. Ata dallojnë për nga intensiteti dhe ndikimi i tyre në marrëdhëniet etnike, por rrënjët e tyre mundësojnë ndarjen e tyre në tri grupe:

1) **Mosmarrëveshjet e pazgjidhura politike.** Burim i pandërprerë i tensioneve etnike në Kosovë si pasojë e konflikteve politike mbi çështjet që lidhen me statusin e pakicës serbe në Kosovë dhe arritja e shtetësisë së Kosovës në skenën rajonale dhe ndërkombëtare. Edhe pse është realizuar përparim i dukshëm në vitet e fundit (integrimi ligjor dhe administrativ i veriut dhe i sistemit gjyqësor), një serë çështje të pazgjidhura (anëtarësimi në institucionet ndërkombëtare, shoqatat institucionale të serbëve në Kosovë, etj) edhe më tej nxisin tensione etnike dhe armiqësi në Kosovë.

2) **Ndarja në dinamikën socio-ekonomike.** Ndarjet në shoqërinë kosovare janë të thella dhe të gjera. Komuniteti serb i Kosovës tenton të kufizojë jetën e tyre të përditshme dhe ndërveprimin, sa më shumë që të jetë e mundur, brenda burimeve të shoqërisë së tyre, prandaj ndërveprimet janë të kufizuara në kontakte të kohëpaskohshme profesionale dhe punë administrative. Ndërveprimet sociale, kulturore dhe ekonomike janë ose jo-ekzistente ose pamjaftueshëm të shfrytëzuara seriozisht (p.sh. bashkëpunimi afarist). Ndjenjat mbizotëruese në Kosovë janë të dëmshme për bashkëpunim etnik për shkak të ndikimit që kanë në luftimin e ndërveprimeve të vetë-inicuara dhe nismave të bashkëpunimit të ngushtuara në punë indirekte. Ato e privojnë shoqërinë nga themelet rudimentare, parakushtet për pajtim dhe bashkëpunim, d.m.th., nga gjallëria e kontakteve të përditshme dhe bashkëpunimi spontan i bazuar në interesa të përbashkëta

3) **Paragjykimet etnike dhe stereotipet.** Konfliktet dhe armiqësitë që kanë shënuar historikisht marrëdhëniet mes popullit serb dhe atij shqiptar në Ballkanin Perëndimor kanë përcjellë stereotipe dhe përgjithësime të ngulitura thellë dhe perceptime të ndërsjella. Këto paragjykime kanë prekur shumë gjenerata të serbëve dhe shqiptarëve dhe kanë bërë që ata të perceptojnë njëri-tjetrin si rivalë dhe antagonistë. Këto perceptime armiqësore vërehen në pothuajse çdo shtresë të dinamikës socio-politike në Kosovë, duke përfshirë diskursin publik,

ndjenjat fetare, plan programin mësimor, sjelljen e pranueshme nga shoqëria etj. Idetë e tilla sociale e rëndojnë procesin e pajtimit etnik dhe normalizimit, duke krijuar qëndrime të dëmshme midis komuniteteve të Kosovës, siç është miratimi i dhunës, parandalimi i empatisë ndaj viktimave, injorim të të drejtave legjitime dhe interesave të komunitetit që i nënshtrohet perceptimit stereotipik, etj...

Ka shumë hulumtime dhe dokumente për studimin e shkaqeve të dy konflikteve të para. Megjithatë, jo shumë përpjekje janë bërë për identifikimin e paragjyqimeve dhe keqkuptimeve që ngarkojnë marrëdhëniet etnike në Kosovë, e sidomos jo në angazhim për dialog publik që synon dekonstruktimin e tyre. Studimi i paraqitur në këtë dokument tenton pikërisht këtë - të tregojë stereotipet mbizotëruese etnike dhe të nisë një dialog të hapur që çon drejt të kuptuarit të tyre dhe refuzimit për krijimin e perceptimeve etnike.

Hulumtimi është kryer me 527 të anketuar nga Mitrovica e Veriut, Leposaviqi, Zveçani, Zubin Potoku, dhe enklavat (Shtërpcë, Gjilan dhe Graçanicë) në një të anë (gjithsej 233), dhe nga Mitrovica dhe Prishtina (gjithsej 299) në anën tjetër. Mostra është uniforme sipas gjinisë. Përqindja më e madhe e të anketuarve kanë të përfunduar fakultetin (46.1), të mesmen (35.7%), 13.9% të lartën, dhe vetëm 4.4% filloren; më së shumti ka të punësuar (47.6%), përqindje disi më e ulët e të papunëve (31.5%), nxënës 14.8% dhe pensionistë 6.1%. Moshë mesatare e të anketuarve është 36 vjet (vlera maksimale është 81, minimumi 15). Pjesëtarë të nacionalitetit serb janë deklaruar 228 të anketuar, kosovarë dhe goranë nga një, dhe boshnjak janë 2 të anketuar; Shqiptarë e konsiderojnë veten gjithsej 153 prej të anketuarve, 132 kosovarë, rom një, pjesëtar të nacionalitetit turk 4 persona dhe 2 persona të cilët deklarohen boshnjakë.

VËZHGIMET KRYESORE

- Analiza e rezultateve tregon se pothuajse 80% edhe të popullsisë serbe edhe të asaj shqiptare mund të pranojnë marrëdhënie më të ngushta të bashkëpunimit, me pjesëtarë të etnisë së kundërt.
- Pjesëtarët e komunitetit serb në mesatare (AS=7,4) shfaqin distancë më të madhe etnike ndaj shqiptarëve në krahasim me distancën mesatare etnike (AS=6.1) të cilën pjesëtarët e komunitetit shqiptar e shfaqin ndaj serbëve.
- Pjesëtarët e komunitetit serb i konsiderojnë shqiptarët dyfyturësh, agresiv, të dhunshëm, të thjeshtë, dinak dhe nacionalistë; ndërsa pjesëtarët e komunitetit shqiptar konsiderojnë se serbët janë nacionalistë dhe persona fetarë.
- Në kontekstin e gatishmërisë për pajtim, pjesëtarët e komunitetit shqiptar kanë treguar tendencë më të lartë drejt pajtimit (AS=32.55) në krahasim me pjesëtarët e komunitetit serb (AS=25.26). Ku anëtarët e komunitetit shqiptar (42.5%) zgjidhjen për afrimin ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve e shohin duke u bashkuar në BE, ndërsa pjesëtarët e komunitetit serb mundësinë e afrimit e shohin në bashkëpunimin ekonomik të popujve (31.8%). Në mesin e pjesëtarëve të komunitetit serb ka edhe të tillë që besojnë se serbët dhe shqiptarët nuk mund të pajtohen (28.3%).
- Rezultatet tregojnë se një përqindje e lartë e pjesëtarëve të komunitetit serb kishin pasur rastin që kenë bashkëpunim afarist (65.7%) dhe privat (73.4%) me pjesëtarët e komunitetit shqiptar, ku më së shumti prej tyre ka që kanë pasur edhe përvoja pozitive edhe negative në këto bashkëpunime (43.3% për afariste dhe 48.1% për ato private). Nga 100% e pjesëtarëve të komunitetit shqiptar, 49.3% kanë pasur rastin që të kenë bashkëpunim afarist kurse 69.7% të bashkëpunojnë privatisht me pjesëtarët e komunitetit serb; ku përqindja më e lartë (32.3% për afarist dhe 32.3% për privat) veçoi se ata kishin eksperiencën edhe pozitive edhe negative me rastin e këtyre bashkëpunimeve.
- Lidhur me situatën e pafavorshme socio-ekonomike, ekziston një pajtim i pjesshëm në faktorët e ndarë në të dy komunitetet. Pjesëtarët e komunitetit serbe shkakun e shohin në konfliktet etnike (32.6%), paaftësinë e politikanëve të cilësdo përkatësie etnike (24.9%) dhe në paaftësinë e shqiptarëve për të udhëhequr Kosovën (21.9%); kurse pjesëtarët e komunitetit shqiptar shkakun e shohin në paaftësinë e politikanëve të secilës përkatësie etnike (32.7%) dhe paaftësinë e shqiptarëve për të udhëhequr Kosovën (27.9%).
- Shkalla e manifestimit të identitetit kombëtar dhe religjionit së bashku parashikojnë 6% variancë të gatishmërisë për pajtim (100%), ku rezultatet tregojnë se sa më pak fetar që është një person dhe se sa më pak të jetë i theksuar identiteti kombëtar aq më e madhe gatishmëria për pajtim të këta persona. Duhet të theksohet se pjesëtarët e të dyja komuniteteve në mënyrë të barabartë shfaqin një shkallë të lartë të identitetit kombëtar dhe një shkallë të lartë të religjiozitetit, kurse gati gjysma e komunitetit shqiptar (49.7%) dhe më shumë se gjysma e pjesëtarëve të komunitetit serb (69.5%) besojnë se jotoleranca ndaj pjesëtarëve të feve të ndryshme rrezikon paqen në territorin ku jetojnë.

- E rëndësishme është e dhëna se edhe për pjesëtarët e komunitetit shqiptar (88.5%) edhe për pjesëtarët e komunitetit serb (84.5%) është që të arrihet pajtimi në mes të serbëve dhe shqiptarëve për hir të funksionimit normal të brezave të ardhshëm.

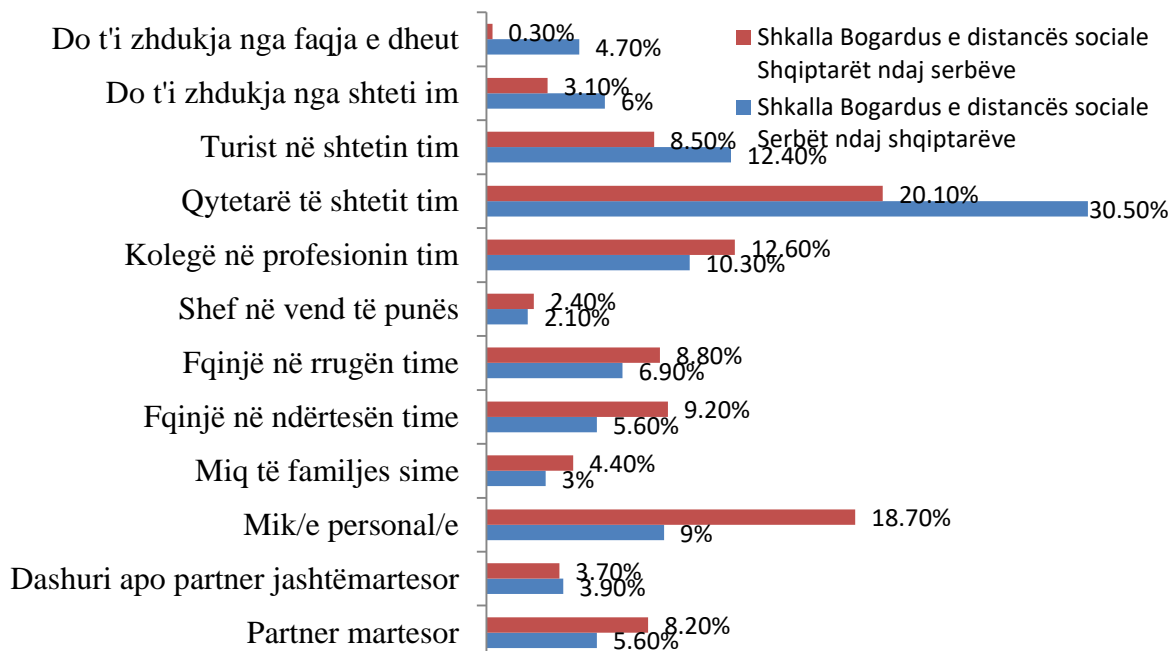
REZULTATET

1. Distanca sociale dhe stereotipet etnike te popullata serbe dhe shqiptare

Ekipi hulumtues për qëllime të këtij studimi ka përdorur përkufizimin e standardizuar dhe shkallën për matjen e distancës sociale të cilën e ka bërë Bogardus sipas të cilit distanca sociale ka të bëjë me nivelin e të kuptuarit, afërsinë psikologjike (ose largësinë) të një individi ose grupi në raport me tjetrin, të individëve apo grupeve të ndryshme. Distanca sociale shqyrtohet si gatishmëri për të krijuar një marrëdhënie me afërsi të ndryshme.

Shkalla e Bogardusit përbëhet nga 12 pohime të pranimit social dhe detyra e të anketuarve ishte që të tregojnë shkallën e afërsisë me një pjesëtar të kombësisë së kundërt që është e pranueshme për ta. Shkalla është e standardizuar dhe plotësisht merr formulimet e pretendimeve të krijuara nga Bogardus, edhe pse ato janë në kundërshtim me atë që konsiderohet të jetë një retorikë publike e pranueshme; për shembull, shprehja "Unë do t'i zhdukja ata nga faqja e dheut" që klasifikon një qëndrim jashtëzakonisht negativ ndaj një grupi tjetër etnik. Rezultatet janë paraqitur në grafikun 1.

Grafiku 1 – shfaqja e distancës etnike të pjesëtarëve të komunitetit serb ndaj shqiptarëve; dhe komunitetit shqiptar ndaj serbëve

Duke parë grafikun mund të shohim se përqindja më e madhe e pjesëtarëve të komunitetit serb (30.5%) i pranojnë shqiptarët si qytetarë të shtetit të tyre, ndërsa përqindja e atyre që kanë percepton tejet negativ sipas një shkallë të standardizuar është e papërfillshme (që shqiptarët duhet zhdukur nga faqja e dheut 0.3%). Nga ana tjetër, përqindja më e madhe e komunitetit shqiptar ka shënjuar se mund të pranojë një serb si qytetar të vendit të tij (20.1%), por edhe si mik personal (18.7%); ndërkohë që për pranimin e një serbi si shef në vendin e punës shkalla e afërsisë e treguar nga një përqindje e vogël e popullsisë shqiptare (2.4%). Analiza e rezultateve tregon se pothuajse 80% edhe e popullsisë serbe edhe asaj shqiptare mund të pranojë marrëdhënie më të ngushtë të bashkëpunimit, me një anëtar të kombësisë së kundërt që është një e dhënë inkurajuese për mendimin e një strategjie për përmirësimin e bashkëpunimit etnik në Kosovë.

Për të kontrolluar se kush përgjithësisht shpreh mesatarisht distancë më të madhe etnike, komuniteti serb ndaj shqiptarëve apo komuniteti shqiptar ndaj serbëve, kemi kryer një “test” analizë të mostrave të pavarura (Tabela 1), e cila shërben për të krahasuar rezultatet e dy kategorive të të anketuarve.

Tabela 1 – testimi i rëndësisë së dallimeve në shkallën e shprehur të stereotipit etnik te pjesëtarët e komunitetit serb dhe shqiptar

Statistika përshkruese	t test				
	AS	SD	t	df	p
Shkalla e distancës sociale të shprehur (mesatarja)					
pjesëtarët e popullsisë serbe	7,4	3,1	4,9	525	0,00
pjesëtarët e popullsisë shqiptare	6,1	3			

Legjenda: AS – Mesi aritmetik; DS – devijimi standard; N – numri i të anketuarve; t – vlera e statistikave; df – shkallët e lirisë; p – rëndësia e statistikave.

Rezultatet tregojnë se pjesëtarët e komunitetit serb mesatarisht (AS=7.4) shprehin distancë etnike më të madhe ndaj shqiptarëve në krahasim me distancën mesatare etnike (AS=6.1) të cilën pjesëtarët e komunitetit shqiptar e shfaqin ndaj serbëve. Përkatësisht, komuniteti serb tregon rezerva më të mëdha në drejtim të ndërveprimeve sociale me komunitetin shqiptar në raport me komunitetin shqiptar dhe gatishmërinë e tyre për ndërveprime sociale me komunitetin serb. Duhet të theksohet se ky studim nuk është marrë me hulumtimin e shkakut të kësaj dukurie.

Megjithatë, në kuadër të hulumtimit janë mbajtur edhe fokus grupe (të ndara me pjesëtarët e komunitetit serb dhe shqiptar), një nga pyetjet në këtë fazë të hulumtimit ka pasur të bëjë me interpretimin e rezultateve të shprehura në aspekt të distancës etnike të pjesëtarëve të komunitetit serb dhe shqiptar. Si arsyeja më e madhe e shprehjes së distancës etnike në mesin e pjesëtarëve të komunitetit serb pjesëmarrësit në të dy grupet e fokusit përmendin në një rënë anë ndjenjën e të qenit të rrezikuar në mesin e serbëve, sepse ata janë pakicë në këto vise, dhe në anën tjetër, pas shpalljes së pavarësisë shqiptarët mendojnë se kanë "çdo gjë që kanë dëshiruar" kështu që nuk kanë një motivim të fortë për t'i konsideruar pjesëtarët e komunitetit serb si armiq.

Një term që është i lidhur ngushtë me distancën sociale është ai i stereotipit (stereotipeve etnike). Stereotipet përkufizohen si imazhe mendore të shtrembëruara të cilat nuk janë të bazuara në përvojën e individit, por janë të kushtëzuara kulturalisht (Lippmann 1946: sipas Mihić et al, 2016:306), zakonisht reflektohet në tendencën për të nxjerrë në pah

pozitivisht sa më shumë kombin e vet, me ç'rast kombet tjera diskriminohen, përkatësisht atyre u veshën veti “më negative” (Tajfel, 1970, sipas: Mihić et al, 2016:306). Stereotipet etnike zhvillohen shumë herët, madje edhe në moshën 3 vjeç dhe përcaktuesit kryesorë të formimit të tyre i përfaqësojnë familja dhe mediat (Mihic et al, 2016:306).

Në mënyrë që të shqyrtojmë natyrën e stereotipeve të popullatës serbe ndaj shqiptarëve dhe popullatës shqiptare ndaj serbëve, të anketuarve u kemi dhënë **listën kontrolluese të stereotipeve** të standardizuar (Turjačanin, 2004) i cila përbëhet nga gjithsej 51 attribute, kurse detyra e të anketuarve është që të vendosin shenjën në të gjitha atributet që i konsiderojnë relevante për temën e vlerësimit.

Lista përbëhet nga atributet në vijim: të ashpër, llafazan, trima, të prapambetur, atdhedashës, të ftohtë, të pasinqertë, të hapur, vetëlavdërues, të shquar, mikpritës, punëtor, të disiplinuar, luftarak, të dhunshëm, të pastër, komunikues, të turpshëm, sfidues, dembelë, të përpiktë, primitivë, të papërpunuar, arrogantë, agresivë, të pasur, të përparuar, të mençur, të kulturuar, të mërziqshëm, afaristë, koprracë, fetarë, lakmitarë, të aftë, të pandershëm, gazmorë, të pistë, hokatarë, temperamentë, të zotë, dashnorë të mirë, nacionalistë, dyfytirësh, të gjindshëm, dinakë, miqësorë, fashistë, sensualë, të thjeshtë, krenarë. Si stereotipe u referohemi atyre tipareve që janë shënjuar nga mbi 50% të mostrave të të anketuarve. Rezultatet janë paraqitur në Tabelat 2 dhe 3.

Tabela 2.1 atributet më të shpeshta negative të cilat pjesëtarët e komunitetit serb i shprehin ndaj shqiptarëve

ATRIBUTET	Përqindja e të anketuarve
DYFYTYRËSH	67,4%
NACIONALISTË	63,1%
AGRESIVË	59,7%
TË DHUNSHËM	55,8%
DINAKË	51,5%

Tabela 2.2 atributet më të shpeshta negative të cilat pjesëtarët e komunitetit shqiptar i shprehin ndaj serbëve

ATRIBUTET	Përqindja e të anketuarve
NACIONALISTË	54,4%
RELIGJIOZË	52,7%
LAKMITAR	35%
DINAKË	28,9%
LUFTARAKË	28,2%

Tabela 3.1 – atributet pozitive të cilat pjesëtarët e komunitetit serb i shprehin ndaj shqiptarëve

ATRIBUTET	Përqindja e të anketuarve
PUNËTORË	36,1%
TË ZOTË	19,7%
TË GJINDSHËM	16,3%
KOMUNIKATIVË	13,7%
MIKPRITËS	13,7%

Tabela 3.2 – atributet pozitive të cilat pjesëtarët e komunitetit shqiptar i shprehin ndaj serbëve

ATRIBUTET	Përqindja e të anketuarve
ATDHEDASHËS	37,1%
PUNËTORË	34,7%
TË MENÇUR	31,6%
TË AFTË	30,6%
KRENARË	29,6%

Në bazë të grafikut vërejmë se perceptimet stereotipike ekzistojnë edhe te njëri edhe te komuniteti tjetër. Është gjithashtu e qartë se atributet negative janë më të shpeshta sesa ato më pozitive. Vlerat e attributeve negative janë dukshëm më të larta në mesin e të anketuarve nga komuniteti serb në Kosovë. Bazuar në analizën e fokus grupit të pjesëtarëve të komunitetit serb, mund të dallojmë pikëpamjen dominuese se pjesëtarët e komunitetit serb janë në një pozitë të varur në Kosovë, dhe se pjesëtarët e komunitetit shqiptar "nuk trajtojnë ata si duhet", që mund të rezultojë në frustrimin e rritur të pjesëtarëve të komunitetit serb ndaj shqiptarëve që manifestohet përmes stigmatizimit stereotipik të shqiptarëve. Nga ana tjetër, anëtarët e bashkësisë shqiptare janë në një pozitë më të mirë në Kosovë, kështu që ata mund të jenë më pak të frustruar me anëtarët e komunitetit serb. Pjesëtarët e fokus grupit shqiptar kanë theksuar se propaganda dominuese politike dhe mediatike e cila zhvillohet ndaj pjesëtarëve të komunitetit serb çon në formimin e këtyre stereotipeve, për shkak se këto attribute i përdorin edhe politikanët edhe mediat, kur flasin për shqiptarët.

2. Gatishmëria e pjesëtarëve të komunitetit serb dhe shqiptar për pajtim

Përveç distancës etnike dhe stereotipeve, studimi u përpoq për t'iu përgjigjur pyetjes nëse ka, dhe çfarë është natyra e tendencave drejt pajtimit te këta dy popuj. Për të adresuar hulumtuar këtë çështje, të anketuarve u kemi dhënë detyrë të plotësojnë shkallën e gatishmërisë për pajtim (Petroviq, 2005, 2017) e cila përbëhet nga 9 pohime (shembull i pohimeve: Besoj në pajtimin ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve të Kosovës; do të marrë kohë por marrëdhëniet mes serbëve dhe shqiptarëve të Kosovës do të përmirësohen; serbët dhe shqiptarët e Kosovës kurrë nuk do të jenë më në gjendje t'i besojnë njëri-tjetrit, etj), kurse detyra e të anketuarve ishte të vlerësojnë shkallën në të cilën ata pajtohen me pohimin e dhënë. Llogaritjet rezultati total, kurse besueshmëria e shkallës është 0.80 (kufiri më i ulët me të cilin një instrument konsiderohet i besueshëm është 0.70). Rezultatet e testimit sa i përket dallimeve në gatishmërinë për pajtim te serbët dhe shqiptarët janë paraqitur në Tabelën 2.

Tabela 2 – Testimi i rëndësisë së dallimeve në shkallën e gatishmërisë së shprehur drejt pajtimit te pjesëtarët e komunitetit serb dhe shqiptar

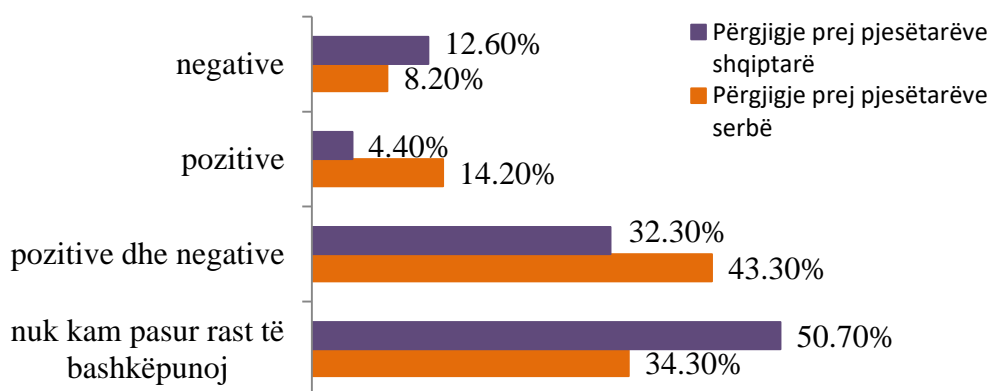
Statistika përshkruese	t test				
	AS	SD	t	df	P
Shkalla e gatishmërisë së shprehur drejt pajtimit					
pjesëtarët e komunitetit serb	25,26	5,28	-14,75	520,1	0,00
pjesëtarët e komunitetit shqiptar	32,55	6,06			

Legjenda: AS – Mesi aritmetik; DS – devijimi standard; N – numri i të anketuarve; t – vlera e statistikave; df – shkallët e lirisë; p – rëndësia e statistikave.

Rezultatet tregojnë se pjesëtarët e komunitetit shqiptar shfaqin një shkallë më të lartë tendence drejt pajtimit (AS=32.55) në krahasim me pjesëtarët e komunitetit serb (AS=25.26).

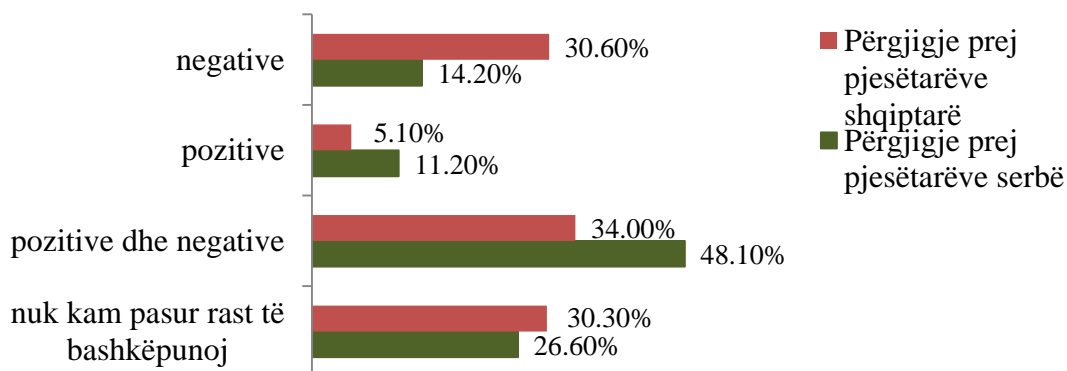
Sidoqoftë, në të dyja rastet, vlerat e mesatareve aritmetike si në njërin ashtu edhe në komunitetin tjetër lëvizin më shumë në domenin mesatar, sesa që shfaqin një shkallë të lartë ose të ulët të gatishmërisë për pajtim. Kjo gatishmëri e njëtrajtshme për të marrë pjesë realisht në procesin e pajtimit e cila ekziston te këto dy komunitete duhet të merret si pikënisje kur krijohen strategji që synojnë pajtimin e këtyre komuniteteve. Për këtë arsye, studimi para jush u mor edhe me faktorë që mund të përshpejtojnë rritjen e kësaj gatishmërie edhe te njëri edhe te komuniteti tjetër. Ndër të tjera, i kemi pyetur të anketuarit se cila është përvoja e tyre me pjesëtarët e nacionalitetit të kundërt, si dhe mendimin e tyre se në çfarë kushte mund të përmirësohen marrëdhëniet midis shqiptarëve dhe serbëve dhe të përmirësohet bashkëpunimi i përgjithshëm socio-ekonomik. Rezultatet janë paraqitur në grafikët 2,3,4, 5, 6 dhe 7.

Grafiku 2 – Çfarë janë përvojat e juaja në aspekt të bashkëpunimi afarist me shqiptarët (pyetja për komunitetin serb), përkatësisht serbët (pyetja për komunitetin shqiptar)

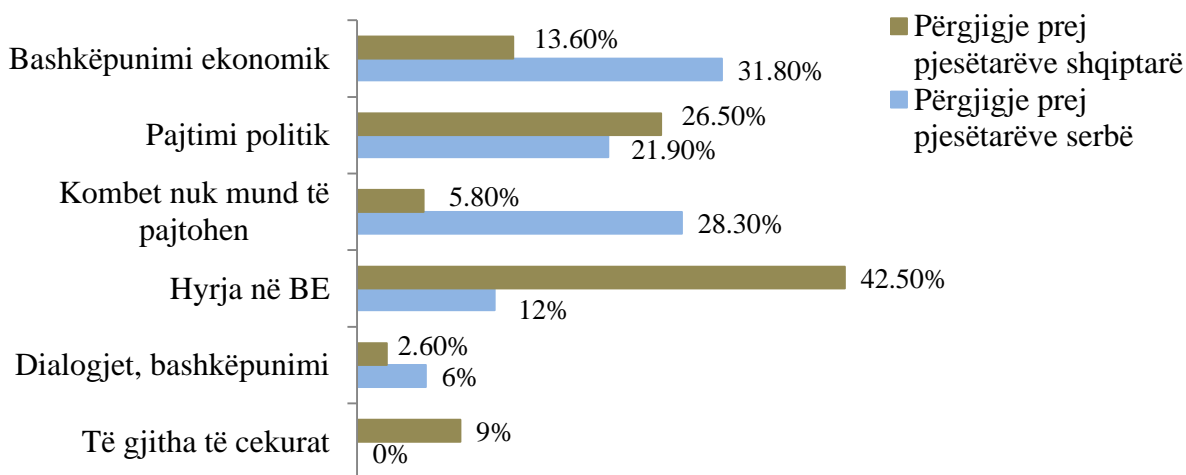
Rezultatet tregojnë se një përqindje më e lartë e pjesëtarëve të komunitetit serb kishte mundësinë të bashkëpunonte me pjesëtarët e komunitetit shqiptar (65.7%), dhe dallimi i atribuohet numrit dukshëm më të lartë të shqiptarëve që jetojnë në Kosovë. Ndër të anketuarit, numri më i madh ishte i atyre që kishin edhe përvoja pozitive edhe negative në këto bashkëpunime (43.3%). Një përqindje disi më e vogël e pjesëtarëve të komunitetit shqiptar (49.3%) ka pasur rastin të punonin me pjesëtarët e komunitetit serb, nga të cilët përqindja më e madhe (32.3%) veçuan se kanë pasur edhe përvoja pozitive edhe negative me rastin e atyre bashkëpunimeve.

Grafiku 3 – Çfarë janë përvojat e juaja në aspekt të bashkëpunimit ekonomik me shqiptarët (pyetja për komunitetin serb), përkatësisht serb (pyetja për komunitetin shqiptar)

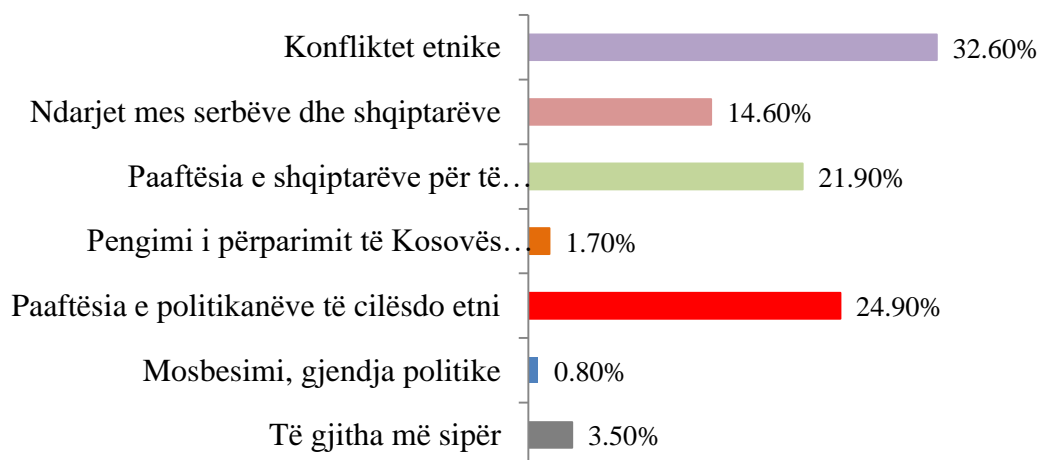
Edhe në këtë situatë kemi një përqindje më të madhe të pjesëtarëve të komunitetit serb të cilët kanë pasur rastin të bashkëpunojnë privatisht me pjesëtarët e komunitetit shqiptar (73,4%), ka më së shumti prej atyre që kanë pasur Ekzistojnë edhe përvoja pozitive edhe negative në kontakte të tilla (48.1%). Edhe këtu përqindja është pak më e vogël te pjesëtarët e komunitetit shqiptar (69.7%) që ka pasur rastin të bashkëpunonte privatisht me pjesëtarët e komunitetit serb dhe ata kanë theksuar në përqindjen më të madhe se këto përvoja ishin edhe pozitive edhe negative (32.3%).

Grafiku 4 – Në çfarë kushte mund të afrohen me njëri tjetrin serbët dhe shqiptarët?

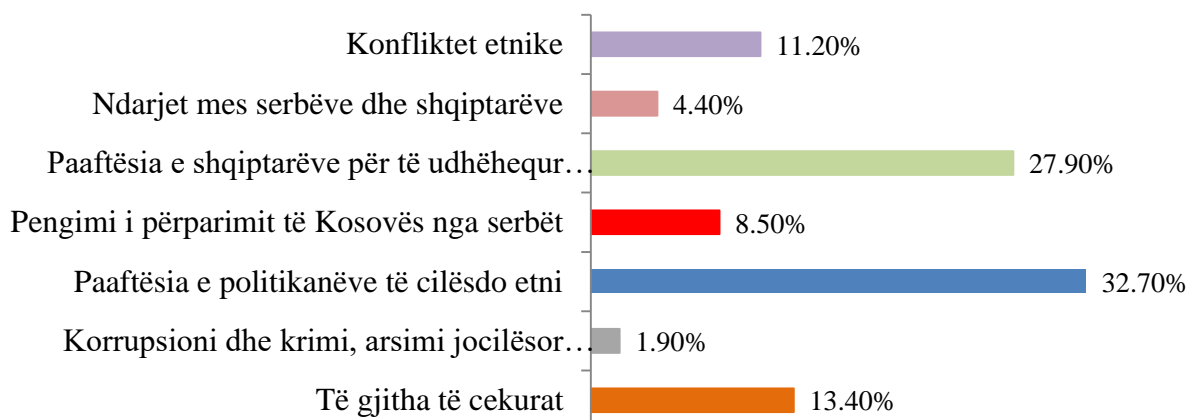
Ndërsa pjesëtarët e komunitetit shqiptarë, në përqindjen më të madhe (42.5%), si zgjidhje për afrimin midis serbëve dhe shqiptarëve e shohin hyrjen në BE; në anën tjetër, pjesëtarët e komunitetit serb janë të ndarë në këtë çështje. Disa mundësi e afrimit e shohin në bashkëpunimin ekonomik të popujve (31.8%), kurse ka një përqindje të caktuar të atyre që besojnë se serbët dhe shqiptarët nuk mund të pajtohen (28.3%).

Grafiku 5 – Sipas mendimit tuaj, cili është shkaku i gjendjes së pafavorshme socio-ekonomike në Kosovë – përgjigjet e pjesëtarëve të popullatës serbe

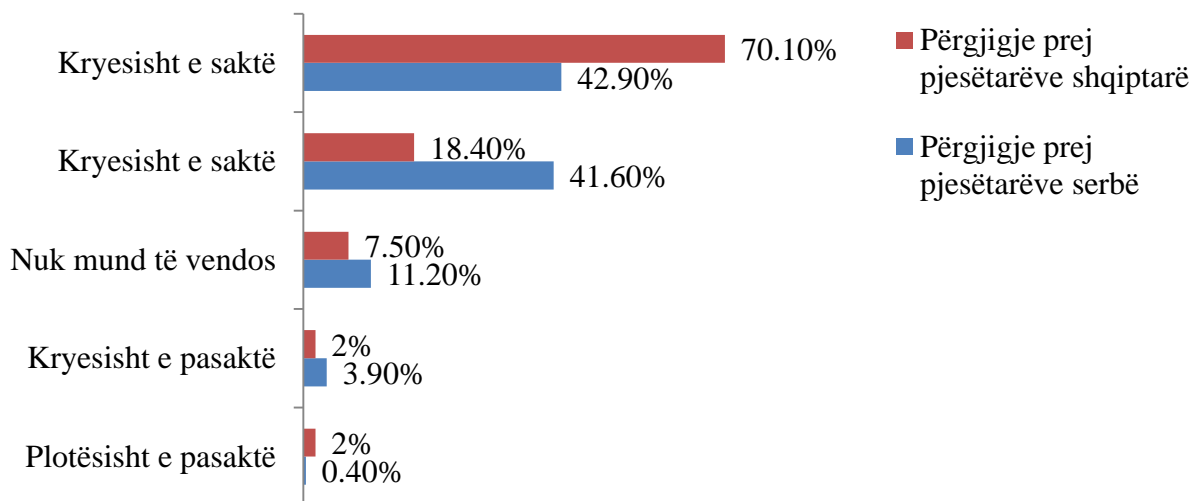

Grafiku 6 - Sipas mendimit tuaj, cili është shkaku i gjendjes së pafavorshme socio-ekonomike në Kosovë – përgjigjet e pjesëtarëve të popullatës shqiptare

Përqindja më e madhe e pjesëtarëve të komunitetit serb e shohin shkaktarin kryesor të bashkëpunimit të pafavorshëm socio-ekonomik në konfliktet etnike (32.6%), pastaj paaftësinë e politikanëve të cilësdo përkatësie etnike (24.9%), si dhe në paaftësinë e shqiptarëve për të udhëhequr Kosovën (21.9%); pjesëtarët e komunitetit shqiptar gjithashtu theksojnë pamundësinë e politikanëve të cilësdo etnie (32.7%) dhe paaftësinë e shqiptarëve për të udhëhequr Kosovën (27.9%) si faktorë të situatës së pafavorshme socio-ekonomike në Kosovë.

Grafiku 7 – Është e rëndësishme të vjen deri te pajtimi i serbëve dhe shqiptarëve që gjeneratat e ardhshme të mund të jetojnë më mirë në këtë rajon.

Nëse vëzhgojmë grafikun 7 shohim se në përqindje të madhe edhe për pjesëtarët e komunitetit shqiptar (88.5%) edhe për pjesëtarët e komunitetit serb (84.5%) është e rëndësishme që të vjen deri te pajtimi midis serbëve dhe shqiptarëve, ku pjesëtarët e komunitetit shqiptar në përqindje më të madhe kanë shprehur pajtimin me këtë pohim, ndërsa pjesëtarët e komunitetit serb janë të ndarë mes "plotësisht pajtohem se pajtimi është i rëndësishëm për brezat e ardhshëm" dhe "përgjithësisht është e rëndësishme të vjen deri te pajtimi për shkak brezave të ardhshëm".

Pjesëtarët e fokus grupit të serbëve gjejnë se gjetjet që lidhen me shkallën më të lartë të gatishmërisë për pajtim që treguan pjesëtarët e komunitetit shqiptar, e shohin në atë se serbët nuk ndjehen të sigurt në Kosovë, kurse pajtimi do të thotë ndikim i shqiptarëve në jetën e tyre, dhe kjo është arsyeja e jostabilitetit. Ata konsiderojnë se shqiptarët janë shumicë në Kosovë, dhe shumica janë, si rregull, më të hapur ndaj pakicave, d.m.th. pakicën e konsiderojnë më pak të rrezikshme. Më pas ata deklarojnë se serbët nuk e kuptojnë pajtimin si shqiptarët. Serbët me pajtim kuptojnë integrimin në shoqërinë kosovare, gjë që ata nuk e duan, dhe për këtë arsye më pak autonomi, kurse shqiptarët e shohin pajtimin si pranim të gjendjes aktuale, d.m.th. se ata kanë një shtet. Anëtarët e fokus grupit shqiptar pajtohen se shqiptarët janë në një pozicion më të mirë, sepse ata "nuk humbasin shumë" me rastin e pajtimit. Në të kundërtën, disa pjesëtarë të fokus grupit theksuan se pajtimi i dy kombeve pasqyrohet në një sërë hapash që duhet të marrë komuniteti serb. Hapat e parë pasqyrohen në kërkim faljen për krimet e luftës, kompensimin material të dëmit të pësuar gjatë luftës, duke vënë në dukje se edhe në qoftë se vjen deri te pajtimi ai do të jetë "pajtim funksional," por jo falje dhe harresë.

3. Identiteti kombëtar, religjioziteti dhe gatishmëria për pajtim

Identiteti kombëtar luan një rol të rëndësishëm në dinamikën e marrëdhënieve etnike. Rezultatet e hulumtimeve të mëparshme tregojnë se ekziston një korrelacion i rëndësishëm ndërmjet shkallës së identitetit kombëtar dhe distancës etnike ndaj pjesëtarëve të kombeve të tjera. Përveç identitetit kombëtar, një faktor që ka provuar të jetë i rëndësishëm është edhe religjioziteti.

Në kuadër të këtij hulumtimi kemi përdorur: *Shkallën e Identitetit Kombëtar, NAIT* (Çorkalo & Kamenov, 1998), që përbëhet nga gjithsej 27 pohime, vlera e rezultateve varion nga 27 në 135, rezultatet më të larta tregojnë një shkallë më të lartë të identitetit kombëtar. Besueshmëria e shkallës në mostrën e anketuar është 0.87 (kufiri më i ulët me të cilin një instrument konsiderohet i besueshëm është 0.70); dhe *Shkalla e religjiozitetit* (Kuzmanoviq, 1990), e cila përbëhet nga 6 pohime, vlera minimale është 6, maksimalja 30. Vlerat më të larta tregojnë një shkallë më të lartë të religjiozitetit. Besueshmëria e shkallës është 0.7. Rezultatet e testimit të ekzistencës së dallimeve në lidhje me këto dy dimensionet në mes të popullsisë serbe dhe shqiptare janë paraqitur në Tabelën 3.

Tabela 3 – testimi i rëndësisë së dallimeve në shkallën e shfaqjes së identitetit kombëtar dhe shfaqjes së religjiozitetit te pjesëtarëve të popullatës serbe dhe shqiptare

Statistika përshkruese	t test				
	AS	SD	t	df	P
Shkalla e identitetit kombëtar të shprehur					
pjesëtarët komunitetit serb	97,50	16,14	-1,44	525	0,15
pjesëtarët e komunitetit shqiptar	99,62	17,20			
Shkalla e identitetit fetar të shprehur					
pjesëtarët komunitetit serb	20,16	4,11	0,67	520,85	0,54
pjesëtarët e komunitetit shqiptar	19,89	5,66			

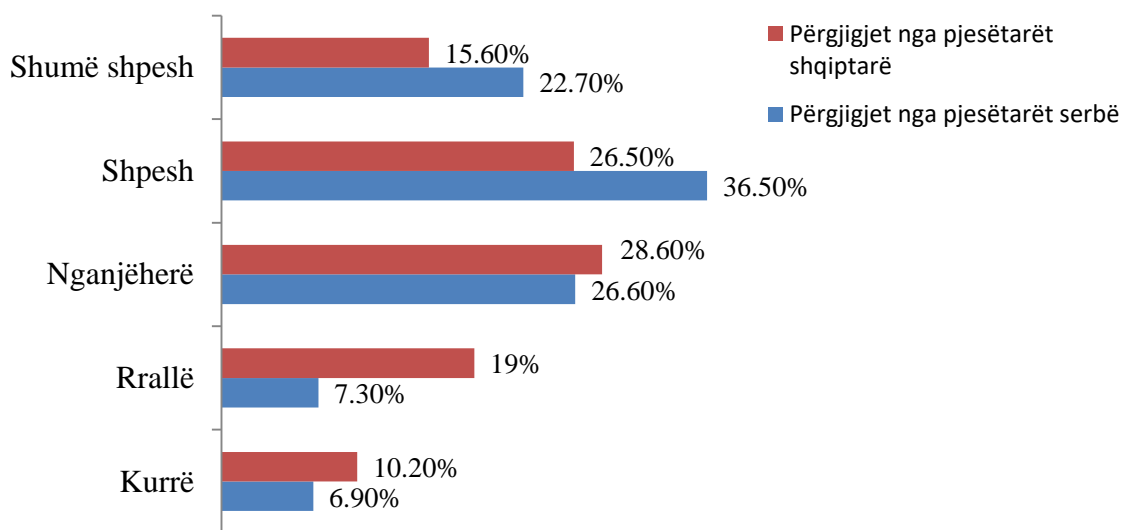
Legjenda: AS – Mesi aritmetik; SD – devijimi standard; N – numri i të anketuarve; t – vlera e statistikave; df – shkallët e lirisë; p – rëndësia e statistikave.

Rezultatet tregojnë se nuk ka dallim në mes të pjesëtarëve të komunitetit serb dhe shqiptar në lidhje me shkallën e shfaqjes së identitetit kombëtar dhe religjiozitetit. Pjesëtarët e të dy popujve në masë të njëjtë shfaqin shkallë të lartë të identitetit kombëtar dhe shkallë të lartë të religjiozitetit. Kjo e dhënë është e rëndësishme në drejtim të zhvillimit të strategjisë

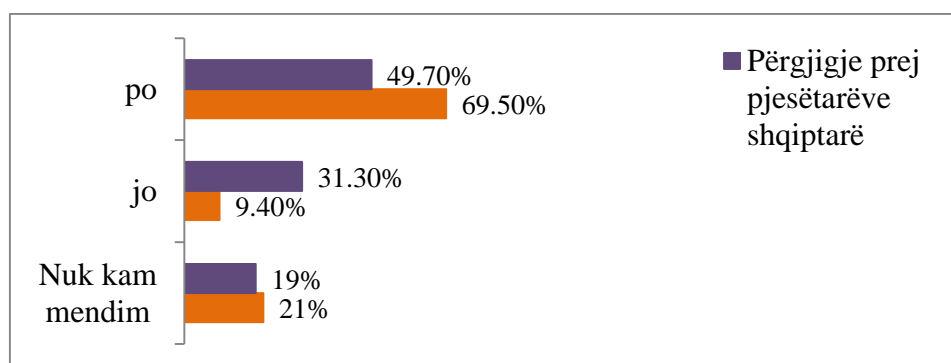
për pajtimin e këtyre komuniteteve, sepse theksuar rëndësinë e kultivimit dhe ruajtjes së karakteristikave kombëtare dhe fetare të të dy kombeve.

Për të shqyrtuar rëndësinë e fesë në marrëdhëniet ndërmjet popujve, të anketuarve u janë bërë dy pyetje. Një pyetje ka pasur të bëjë përgjithësisht me sa të shpeshta janë rastet e jotolerancës midis pjesëtarëve të feve të ndryshme (Grafiku 8), dhe pyetja e dytë ishte më konkrete dhe kishte të bënte me territorin ë të cilin jetojnë, përkatësisht se sa jotoleranca fetare e rrezikon paqen në atë territor (Grafiku 9).

Grafiku 8 – Sipas mendimit tuaj a janë të shpeshta shfaqjet e jotolerancës ndërmjet pjesëtarëve të besimeve fetare të ndryshme

Grafiku 9 – Sipas mendimit tuaj a e rrezikon paqen në territorin në të cilin jetoni jotoleranca ndërmjet pjesëtarëve të besimeve fetare të ndryshme?

Bazuar në grafikët 10 dhe 11, vërejmë se të anketuarit edhe të njërit edhe të komunitetit tjetër janë të ndarë sa i përket mendimit se ka një jotolerancë të shpeshtë në mes të pjesëtarëve të besimeve të ndryshme (36.5% pjesëtarë serb; 26.5% e pjesëtarëve të komunitetit shqiptar) dhe se ky lloj i jotolerancës shfaqet nganjëherë (26.6% e pjesëtarëve serbë, 28.6% e pjesëtarëve të komunitetit shqiptar). Në anën tjetër, pothuajse gjysma e komunitetit shqiptar (49.7%) dhe më shumë se gjysma e pjesëtarëve të komunitetit serb (69.5%) besojnë se jotoleranca e pjesëtarëve të feve të ndryshme rrezikon paqen në territorin në të cilin jetojnë. Pak më shumë se 30% e pjesëtarëve të komunitetit shqiptar beson se nuk ka

jotolerancë të tillë, ndërsa përqindja e pjesëtarëve të komunitetit serb që e ndajnë mendimin e njëjtë është e papërfillshme (9.4%).

Duke pasur parasysh këtë të dhënë, na ka interesuar se cili është roli i fesë në gatishmërinë për pajtim, këtë e kemi hulumtuar duke përdorur analizën e shumëfishtë regresive (si parashikime kemi përdorur shkallët e shfaqura të nacionalitetit dhe religjiozitetit, dhe si kriter shkallën e shprehur të gatishmërisë për pajtim. Qëllimi i kësaj analize është të na tregojë nëse mund të parashikojmë gatishmërinë për pajtim në qoftë se e dimë se sa është dikush fetar dhe çfarë shkalle të shprehur të identitetit kombëtar ka). Pra, na ka interesuar se cilën pjesë të gatishmërisë për pajtim (cila % e variancës, nga totali prej 100%) mund ta parashikojnë duke njohur dy masat e përmendura (religjiozitetin dhe identitetin kombëtar). Rezultatet janë paraqitur në Tabelën 4.

Tabela 4 – Testimi i mundësisë së parashikimit të tendencës për pajtim në bazë të njohjes së shkallës së shkallës së shprehur të identitetit kombëtar dhe religjiozitetit

modeli	R	R ²	F	df	p1
	0,24	0,06	15,88	2	0,00
	Koeficientet e standardizuara		Beta (β)	t	p2
Religjioziteti			-0,23	-5,36	0,00
Identiteti kombëtar			-0,02	-0,38	0,70

Legjenda: R – koeficienti i korrelacionit; R² – koeficienti i përcaktimit; F-vlera e statistikave; df – shkalla e lirisë; p1 – rëndësia e statistikave F; β – statistika e kontributeve individuale të dimensioneve; t – vlera e statistikave; p2 – rëndësia e statistikave t.

Rezultatet tregojnë se në 6% të varianteve tendenca për pajtim është a bazuar në identitetin kombëtar dhe religjiozitetin që i bie se gatishmëria për pajtim është më e madhe në atë masë sa është më pak i theksuar identiteti kombëtar dhe religjioz. Është e vërtetë se këta dy faktorë ndihmojnë në vetëm 6% të varianteve të gatishmërisë për pajtim (nga totali prej 100%), por duke pasur parasysh se sa faktorë gjithsej përcaktojnë prirjen për pajtim, kjo përqindje nuk është e papërfillshme.

Një prej arsyeve për këto rezultate që janë marrë në aspekt të rëndësisë së identitetit kombëtar dhe religjiozitetit për pajtimin në mes të dy komuniteteve, anëtarët e fokus grupit serb e shohin në keqpërdorimin shumëvjeçar të këtyre dy faktorëve për përhapjen e dhunës dhe theksimit të dallimeve midis këtyre komuniteteve. Ata besojnë se edhe mënyra se si njerëzit e interpretojnë fenë ka sjellë deri te ajo që të vjen deri te jotoleranca midis pjesëtarëve të grupeve religjioze të ndryshme. Rezultatet nga fokus grupi shqiptar ritheksojnë rëndësinë e shoqërisë ortodokse në politikën serbe, e cila propagandon se Kisha Ortodokse, feja dhe mitologjia luajnë rol të rëndësishëm në shoqërinë serbe.

PËRFUNDIM

Me analizën e rezultateve të fituara përmes listës së stereotipeve dhe shkallës së distancës sociale mund të nxjerrim përfundimin e qartë se perceptimet stereotipike vazhdojnë të luajnë një rol të rëndësishëm në definimin e marrëdhënieve midis serbëve dhe shqiptarëve në Kosovë. Edhe pse është e dukshme se serbët shfaqin numër më të madh të stereotipeve ndaj shqiptarëve se sa që manifestojnë ndaj serbëve, është inkurajuese e dhëna se në më shumë se 80% rasteve këta dy popuj e vlerësojnë si të mundshme bashkëjetesën, sepse një përqindje e tillë e mostrës së anketuar e pranon pjesëtarin e kombësisë tjetër si qytetar të shtetit të vet, si fqinj, disa si mik, e madje ekziston edhe një përqindje e vogël e atyre që mund

ta paramendojnë veten në bashkëshortësi me pjesëtar të kombësisë shqiptare (serbët) ose të kombësisë serbe (shqiptarët). Prirja për pajtim të këtyre dy popujve është më e theksuar në mesin e popullatës shqiptare se sa në mesin e popullatës serbe (por sillet në një prirje të moderuar). Kjo hapje paraqet një nxitje të madhe për përpjekjet drejt pajtimit mes dy komuniteteve, por është e kushtëzuar nga një mori faktorësh të tjerë socio-politik (respektimi i të drejtave të të gjitha komuniteteve, të kuptuarit e interesave të tyre, mos rrezikimi i identitetit kombëtar e kështu me radhë). Prandaj, rekomandim i këtij hulumtimi është që përpjekjet e ardhshme drejt pajtimit duhet të fokusohen në identifikimin, prioritetimin e këtyre faktorëve (kushtëzimin) dhe përpjekjet drejt përmbushjes së tyre.

Në aspektin e marrëdhënieve afariste, shumica e të anketuarve kanë pasur përvojë me pjesëtarët tjerë, ndërsa ata që kanë pasur nuk kanë dhënë kualifikime mbizotëruese të këtyre përvojave si pozitive apo negative (përafërsisht të njëjta). Rëndësia e këtyre përvojave është më e madhe kur dihet se kontaktet mes dy komuniteteve në Kosovë janë kryesisht të lidhura me mjedisin afarist dhe rrethanat, kështu që kualifikimi i tyre si pozitive (apo negative) mund të ketë efekt të rëndësishëm në perceptimet e përgjithshme dhe mbizotëruese ndërmjet dy komuniteteve.

Shkaku kryesor i situatës së keqe socio-ekonomike në Kosovë nga pjesëtarët e të dy komuniteteve i atribuohet paaftësisë së politikanëve të të dy etnive si dhe paaftësisë së shqiptarëve për të udhëhequr Kosovën. Krahas kësaj, pjesëtarët e bashkësisë serbe si shkak i theksojnë edhe konfliktet etnike midis këtyre dy komuniteteve. Ajo që është ndoshta më e rëndësishme, të dy komunitetet mundësinë për pajtim e shohin në bashkëpunim i cili do të rezultojë në jetë më të mirë dhe më të begatë për të gjithë të anketuarit qoftë përmes përparimit të shoqërisë në integritet në BE (që lidhet me një shoqëri më të qëndrueshme dhe më të zhvilluar) qoftë përmes bashkëpunimit ekonomik. Për të gjithë ata që punojnë për pajtim, këto të dhëna ofrojnë udhëzime të qarta se si të krijohen me sukses programe të tilla.

Identiteti kombëtar dhe vetë religjioziteti në mesin e të anketuarve janë dëshmuar si faktorë të rëndësishëm që lidhen me prirjen për pajtim ndërmjet shqiptarëve dhe serbëve. Ajo që është interesante është se të dyja shfaqin një shkallë të lartë të identitetit kombëtar, por ndërsa anëtarët e popullatës serbe në Kosovë veten e kanë quajtur kryesisht si serbë (228/233), pjesëtarët e popullsisë shqiptare kryesisht janë ndarë në shqiptarë (153/294) dhe kosovarë (132/294).

Nga analiza e rezultateve të fokus grupeve vërejmë se te ta mbizotëron mendimi se serbët janë minoritet në Kosovë dhe nga kjo rrjedh frustrimi më i madh ndaj pjesëtarëve të komunitetit shqiptar gjë e cila shprehet përmes stereotipeve më të theksuara dhe gatishmërisë më të vogël për pajtim.

Gjithsesi se si e dhënë më e rëndësishme paraqitet fakti që më shumë se 80% e mostrës së anketuar, edhe të popullatës serbe edhe shqiptare, konsiderojnë se për një të ardhme më të mirë të brezave të ardhshëm është e domosdoshme dhe me interes që këta dy popuj të pajtohen.

Mutual Perceptions of Serbs and Albanians in Kosovo

Historical relations of Serbs and Albanian in the Western Balkans are marked with long lasting animosities and permanent tensions. Hostile sentiment prevailed over ethnic tolerance enthusiasm promoted in post-World War II Yugoslavia, leading to a grave deterioration of relations during the 1990's (the collapse of Yugoslavia.) The crisis resulted in an outburst of ethnic violence throughout 1998 and 1999, and the ensuing NATO intervention that introduced an international protectorate over the Yugoslav province of Kosovo. The intervention of the international community in '99 was aimed at the reconstruction of legal and institutional framework in Kosovo and its democratic potential, so it could further eradicate the inequalities and discriminatory practices that triggered the outburst of violence at the end of the 20th century. However, the process of re-building of an autonomous and democratic state was affected by the deep mutual distrust of the communities in Kosovo and residues of ethnic violence that, with varying intensity, have continued for a number of post-conflict years. Today, despite the tangible progress achieved in stabilization of ethnic relations and cooperation at political level, Kosovo still remains a divided society with deeply rooted inter-ethnic prejudices. Such a state of affairs is intentionally or inadvertently sustained and fueled by more or less all community actors, while the structural reconciliation and cooperation efforts are limited to the low-scale civil initiatives or narrow professional clusters (e.g businesses).

There are many factors that contribute and fuel the lingering ethnic conflicts in Kosovo. They vary in intensity and effects on ethnic relations, but their roots enable their classification into three groups.

1) **Unresolved political disputes.** A perpetual source of ethnic tensions in Kosovo as a result of political confrontations on matters related to the status of the Serbian minority in Kosovo and attainment of Kosovo's statehood at regional and international scene. While tangible progress has been achieved in the past several years (through the dialogue under EU auspices), an array on unresolved issues (membership in international institutions, institutional associations of Serbs in Kosovo etc.) still instigates ethnic tensions and enmities in Kosovo.

2) **Detachment/Partition in socio-economic dynamics.** The divisions in Kosovo society are deep and far reaching. The Kosovo Serb community has a tendency to limit its everyday life and interactions as much as possible within the confines of its own society means that interactions are restricted to occasional professional contact and administrative dealings. Social, cultural, economic driven interactions are either non-existent or gravely under-utilized (for example business cooperation). The prevailing sentiments in Kosovo are detrimental to ethnic cooperation due to influence they have on suppressing the self-initiated interactions and cooperation initiatives reduced to circumstantial dealings. This deprives society of rudimentary foundations, prerequisites for reconciliation and cooperation, that is, vivacity of everyday contacts and unprompted grass-root cooperation based on shared interests.

3) **Ethnic prejudices and stereotypes.** Confrontations and animosities that have historically marked the relations between Serbian and Albanian nation in the Western Balkans transposed to deeply embedded stereotypes and generalizations in mutual perceptions. Many generations of Serbs and Albanians have been influenced by these preconceptions and led to perceive each other as rivals and antagonists. These adversarial perceptions are noticeable in almost every layer of socio-political dynamics in Kosovo,

including public discourse, religious sentiments, education curriculum, socially acceptable behavior etc. These social constructs are burdening the process of ethnic reconciliation and normalization by fabricating harmful attitudes among Kosovo communities, such as approval of violence, inhibited empathetic views on victims, disregard to rights and legitimate interests of the community subjected to stereotypic perception, etc.

There have been many works and research in examination of the first two conflict drivers, but very poor efforts have been made in identifying the prejudices and misperceptions burdening ethnic relations in Kosovo, let alone engage in public dialogue aimed at their deconstruction. The study presented in this paper aims exactly at this – to label prevailing ethnic stereotypes and instigate an open dialogue that leads toward their understanding and their rejection in shaping ethnic perceptions.

The research was conducted on 527 subjects from the area of North Mitrovica, Leposavic, Zvecan, Zubin Potok, and the enclaves (Strpce, Gnjilane and Gračanica) on one side (233 total), and Mitrovica and Pristina (a total of 299) on the other. The highest percentage of respondents -46.1% - graduated from university, 35.7% from secondary school, 13.9% from higher school and only 4.4% from primary school. The highest number is of employees (47.6%), somewhat lower percentage of unemployed (31.5%), and then of students (14.8%) and pensioners (6.1%). The average age of the respondents is 36 years (maximum value is 81, minimum 15). 228 respondents declared as Serbs, three as Kosovar, Kosovac and Gorani respectively, and 2 respondents declared as Bosniak. A total of 153 respondents regard themselves as Albanians, 132 as Kosovo Serbs, one as Roma, 4 as Turkish, and 2 persons declared as Bosnians.

GENERAL OBSERVATIONS

- The analysis of the results suggests that almost 80% of both Serbian and Albanian population could accept a closer relationship of cooperation with a member of the opposite nationality.
- Members of the Serbian community, on average (AS = 7.4), show a greater ethnic distance towards Albanians compared to the average ethnic distance (AS = 6.1) that members of the Albanian community express towards the Serbs.
- Members of the Serbian community consider Albanians hypocritical, aggressive, violent, rude, cunning and nationalistic, while the members of Albanian community regard Serbs as nationalists and religious people.
- In the context of readiness for reconciliation, members of the Albanian community show a higher degree of tendency towards reconciliation (AS = 32.55) compared to members of the Serbian community (AS = 25.26). The members of the Albanian community (42.5%) see the solution of the rapprochement between the Serbs and Albanians in joining the EU, and members of the Serbian community see the same possibility in the economic cooperation of the two nations (31.8%). There are also members of the Serbian community who believe that Serbs and Albanians cannot be reconciled (28.3%).
- The results show a higher percentage of the Serbian community members who had the opportunity to cooperate professionally (65.7%) and privately (73.4%) with members of the Albanian community, with the majority of those who had both positive and negative experiences in these co-operations (43.3% for business and 48.1% for private ones). Out of 100% of the Albanian community members, 49.3% had the opportunity to do business and 69.7% to privately cooperate with members of the Serbian community, whereby the highest percentage (32.3% for business and 32.3% for private) pointed that they had both positive and negative experiences in these co-operations.
- Regarding the unfavorable socio-economic situation, there is a partial agreement on the identified causes in both communities. Members of the Serbian community recognize the causes in ethnic conflicts (32.6%), in incompetence of politicians of any ethnicity (24.9%), and the inability of Albanians to lead Kosovo (21.9%). Members of the Albanian community see the causes in the incompetence of politicians of any ethnicity (32.7%) and the inability of Albanians to lead Kosovo (27.9%).
- The degree of manifested national identity and religiousness together predict 6% of variance of readiness for reconciliation (out of the total percentage of 100%), whereby the results indicate that the people who are less religious and have less pronounced national identity express greater readiness for reconciliation. It should be noted that members of both communities equally manifest a high degree of national identity and a high degree of religiousness, and that almost half of the Albanian community (49.7%), and more than half of the Serbian community (69.5%) consider that intolerance of the members of different religions undermines peace in their territory of residence.
- An important fact is that both members of the Albanian (88.5%) and Serbian community (84.5%) consider reconciliation between Serbs and Albanians vital for the sake of the normal functioning of future generations.

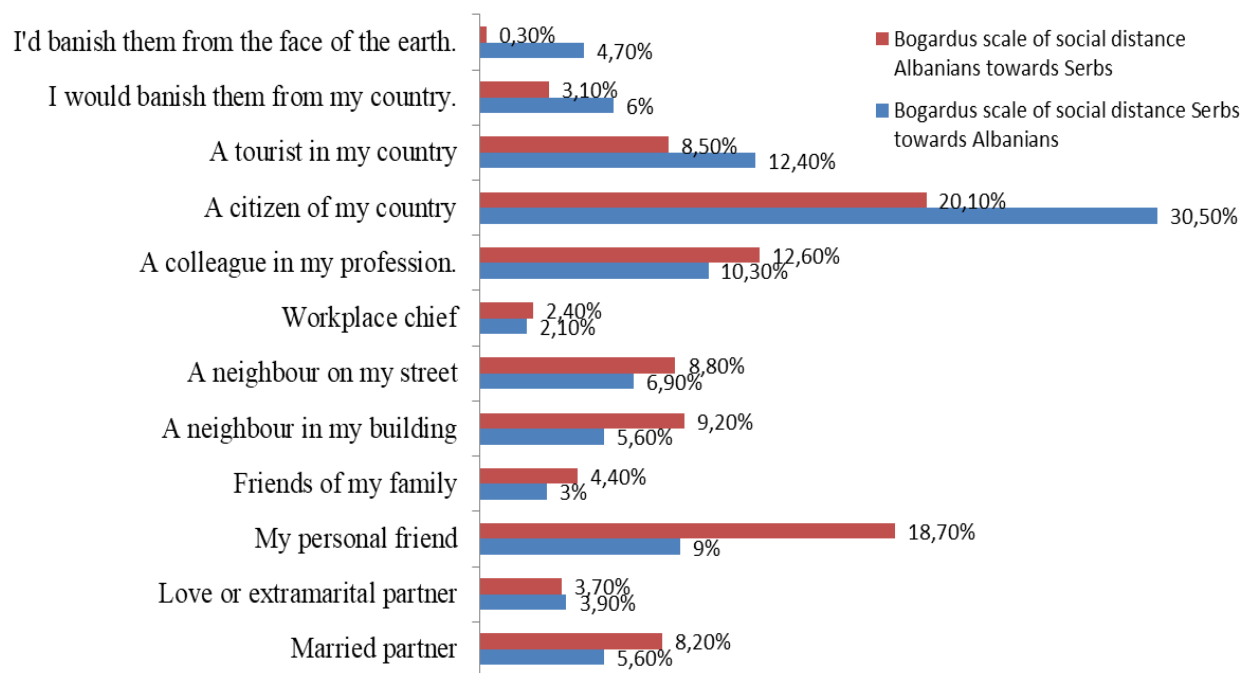
RESULTS

1. Social distance and ethnic stereotypes in Serbian and Albanian population

For the purposes of this study, the research team used the standardized definition and Social Distance Scale made by Bogardus, who stated that social distance refers to the level of understanding, psychological closeness (or distance) of an individual or a group in relation to others, to different individuals or groups. Social distance is examined as willingness to establish a relationship of different closeness.

The Bogardus Scale consists of 12 social acceptance claims. The task of the respondents was to mark an acceptable degree of closeness between them and a member of the opposite nationality. The scale is standardized and fully takes on the claim formulations made by Bogardus, although they are contrary to what is considered to be an acceptable public rhetoric. For example, the phrase "I'd banish them from the face of the Earth" defines an extremely negative attitude towards another ethnic group. The results are shown in Chart 1.

Chart 1. Ethnic distance of the Serbian community members towards the Albanians, and the Albanian community members towards the Serbs.

The chart shows that the largest percentage of Serbian community members (30.5%) accepts an Albanian as a citizen of their country, while there is a negligible percentage of those who, according to the standardized Scale, have an extremely negative perception (that Albanians should be banished from the face of the Earth 0.3%). On the other hand, the largest percentage of the Albanian community marked that they could accept a Serb both as a citizen of their country (20.1%) and as a personal friend (18.7%). However, the expressed degree of closeness in accepting a Serb as a manager at work was very low (2.4%).

The results analysis suggests that almost 80% of both Serbian and Albanian population could accept a closer relationship in cooperation with a member of the opposite

nationality, which is an encouraging information in strategy development leading to an improvement of ethnic co-operation in Kosovo.

In order to generally verify which community, on average, shows a greater degree of ethnic distance towards the other, we conducted a "t-test" analysis for independent samples (Table 1), which serves to compare the results of the two categories of respondents.

Table 1. Testing the significance of differences in the degree of manifested ethnic stereotypes among the members of Serbian and Albanian community

The degree of manifested social distance (average)	Descriptive statistics		t test		
	AS	SD	t	df	p
Members of the Serbian population	7,4	3,1	4,9	525	0,00
Members of the Albanian population	6,1	3			

Legend: AS - arithmetic mean; SD - standard deviation; N - number of subjects; t - value statistics; df - degrees of freedom; p - significance of the statistics.

The results indicate that members of Serbian community, on average, (AS = 7,4) show a greater level of ethnic distance towards the Albanians compared with the average ethnic distance (AS = 6,1) that members of the Albanian community express towards the Serbs. In other words, the Serbian community shows greater reservation regarding social interaction with the Albanian community, compared to the Albanian community and their readiness for social interaction with the Serbian community. It should be noted that this study did not address the cause of this phenomenon.

However, within the research, we also conducted focus groups with the members of both communities. One of the issues in this phase of the research was the interpretation of the results regarding the differences in ethnic distance between the members of Serbian and Albanian community. On the one hand, the participants of both focus groups pointed out that the reason for the increased presence of ethnic distance among the members of Serbian community was the feeling of vulnerability among Serbs, because they are a minority in the region. On the other hand, after the proclamation of independence, Albanians think that they have "everything they ever wanted", so they do not have a strong motivation to consider the members of Serbian community their enemies.

A concept that is closely related to the social distance is that of (ethnic) stereotypes. Stereotypes are defined as distorted mental images that are not based on the individual's experience, but are culturally conditioned (Lippmann, 1946: according to Mihić et al., 2016: 306). They are typically reflected in the tendency to promote one's nation in the best possible light, wherein other nations are discriminated and attributed with "worse" properties (Tajfel, 1970, by: Mihić et. al., 2016: 306). Ethnic stereotypes develop very early, even at the age of 3, and family and media are the key determinants of their occurrence (Mihić et al., 2016: 306).

In order to examine the nature of the stereotypes of the Serbian population towards the Albanians and vice versa, we assigned the respondents with a standardized Checklist of stereotypes (Turjačanin, 2004), consisting of a total of 51 attributes. The task of the respondents was to check all the attributes they considered relevant for the subject of assessment.

The list consisted of the following attributes: cruel, gabby, brave, backward, patriotic, cold, dishonest, open, boastful, reputable, hospitable, hard-working, disciplined, belligerent,

violent, clean, communicative, filthy, defiant, lazy, pedantic, primitive, cruel, haughty, superstitious, aggressive, rich, advanced, smart, cultured, boring, professional, stingy, religious, greedy, capable, dishonest, happy, dirty, witty, temperamental, diligent, good lovers, nationalists, hypocrites, adaptable, cunning, friendly, fascist, sensible, rude, proud. Stereotypes are considered to be those features that have been checked by over 50% of the sample. The results are shown in Tables 2 and 3.

Table 2.1. The most common negative attributes that members of the Serbian community express towards Albanians

ATTRIBUTES	Percentage of participants
HYPOCRITES	67,4%
NATIONALISTS	63,1%
AGGRESSIVE	59,7%
VIOLENT	55,8%
CUNNING	51,5%

Table 2.2. The most common negative attributes that members of the Albanian community express towards Serbs

ATTRIBUTES	Percentage of participants
NATIONALISTS	54,4%
RELIGIOUS	52,7%
GREEDY	35%
CUNNING	28,9%
BELLIGERENT	28,2%

Table 3.1. Positive attributes that members of the Serbian community express towards Albanians

ATTRIBUTES	Percentage of participants
HARD-WORKING	36,1%
DILIGENT	19,7%
ADAPTABLE	16,3%
COMMUNICATIVE	13,7%
HOSPITABLE	13,7%

Table 3.2. Positive attributes that members of the Albanian community express towards Serbs

ATTRIBUTES	Percentage of participants
PATRIOTIC	37,1%
HARD-WORKING	34,7%
SMART	31,6%
CAPABLE	30,6%
PROUD	29,6%

Based on the chart, we can conclude that stereotypical perceptions exist in both communities. It is also obvious that negative attributes are more frequent than the positive ones. The values of the negative attributes are significantly higher among the respondents from the Serbian community in Kosovo. The analysis of the Serbian community focus group

shows the dominant opinion that "the members of Serbian community are in a subordinate position in Kosovo", and that "they are not treated properly" by the members of the Albanian community. This can result in an increased frustration of the Serbian community members towards Albanians, manifested through stereotypical stigmatization of the Albanians. On the other hand, since the members of the Albanian community are in a better position in Kosovo, it is possible that they are less frustrated in relation to the Serbian community. Members of the Albanian focus group pointed that the dominant political and media propaganda carried out on the members of Serbian community lead to the occurrence of such stereotypes, because the politicians and the media use the same attributes when they talk about Albanians.

2. Readiness of the members of both communities for reconciliation

Besides the ethnic distance and stereotypes, this study also attempted to answer the issues of potential existence and the nature of the reconciliation tendency in these two nations. In order to investigate the issues, the respondents were given to fill out the Scale of Readiness for Reconciliation (Petrović, 2005, 2017), consisting of 9 claims (e.g.: I believe in reconciliation between Serbs and Kosovo Albanians; It will take time, but the relations between Serbs and Kosovo Albanians will improve; the Serbs and Albanians from Kosovo will never again be able to trust each other, etc.). The task of the respondents was to assess the extent to which they agree with a certain claim. The total score is calculated, and the reliability of the scale is 0.80 (the lower limit to which an instrument is considered to be reliable is of 0.70). The results of the testing are shown in Table 2.

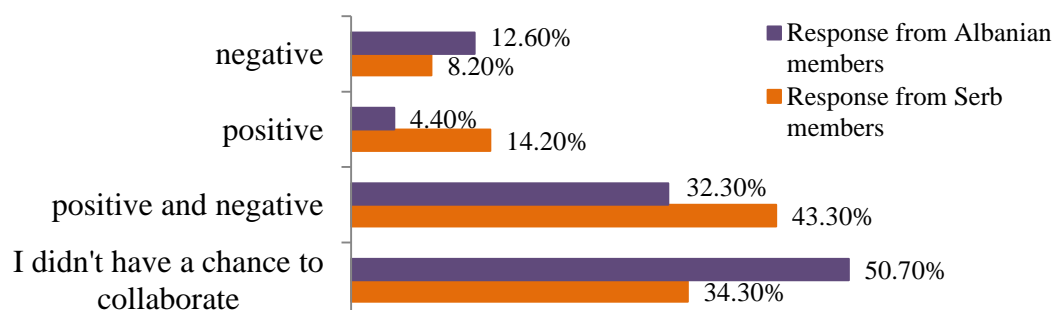
Table 2. Testing the significance of differences in the degree of reconciliation readiness among members of the Serbian and Albanian community.

The degree of reconciliation readiness	Descriptive statistics			t - test	
	AS	SD	t	df	P
Members of the Serbian community	25,26	5,28	-14,75	520,1	0,00
Members of the Albanian community	32,55	6,06			

Legend: AS - arithmetic mean; SD - standard deviation; N - number of subjects; t - value statistics; df - degrees of freedom; p - significance of the statistics.

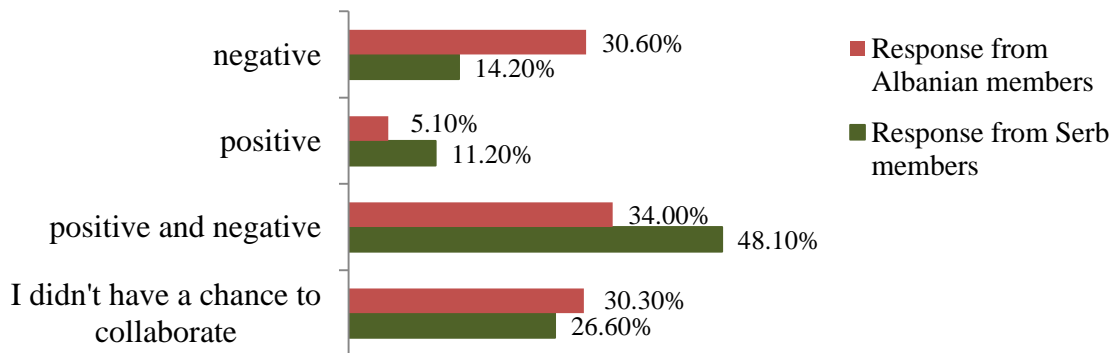
The results indicate that the members of Albanian community show a higher degree of tendency towards reconciliation (AS = 32.55) compared to the members of Serbian community (AS = 25.26). However, in both cases, the values of arithmetic means are more of an average domain, than exhibiting a high or low degree of readiness for reconciliation. This equal readiness of both communities to truly participate in the reconciliation process should be taken as the starting point in creation of strategies aimed at the reconciliation of the two nations. For this reason, this study also focused on factors that can instigate the increase in readiness in both communities. Among other things, we asked the respondents about their experience with the members of the opposite nationality and about their opinion on the general conditions under which the relations and socio-economic cooperation between Albanians and Serbs could be improved. The results are shown in the charts 2,3,4, 5, 6 and 7.

Chart 2. What are your experiences regarding business collaboration with Albanians (a question for the Serbian community), that is, with Serbs (a question for the Albanian community)

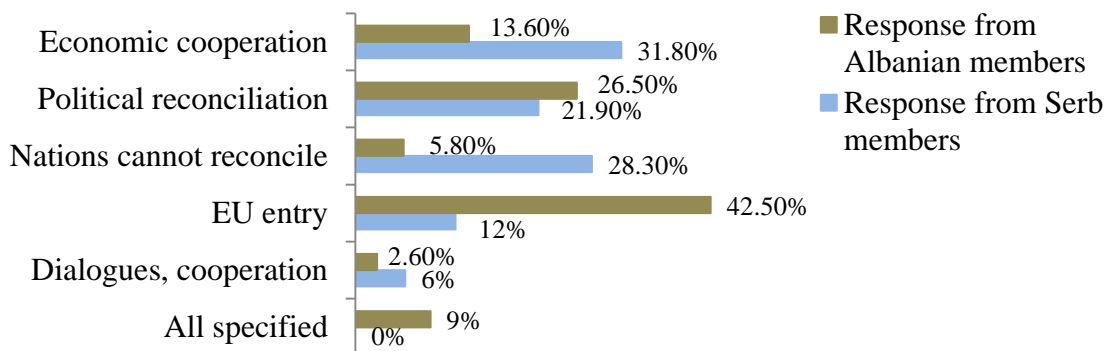
The results point to a higher percentage in the members of Serbian community who had the opportunity to collaborate with the members of Albanian community (65.7%), and the difference in ratio is attributed to the significantly higher number of Albanians living in Kosovo. Among the respondents, the highest number was of those who had both positive and negative experiences in these collaborations (43.3%). A somewhat smaller percentage is of the members of Albanian community (49.3%) who had the opportunity to collaborate in business with the members of Serbian community, with the largest percentage (32.3%) of those who had both positive and negative experiences in those collaborations.

Chart 3. What are your experiences regarding private collaboration with Albanians (a question for the Serbian community), that is, with Serbs (a question for the Albanian community)

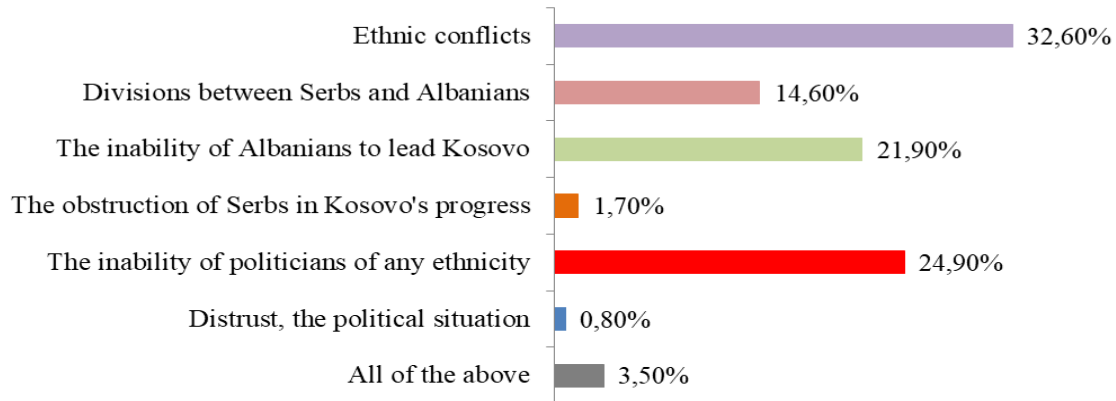
There are both positive and negative private experiences in these contacts (48.1%). A somewhat smaller percentage is of the Albanian community members (69.7%) who had the opportunity to cooperate privately with the members of Serbian community. However, the greatest percentage of them stated that these experiences were both positive and negative (32.3%).

Chart 4. Under what conditions can Serbs and Albanians become closer to each other?

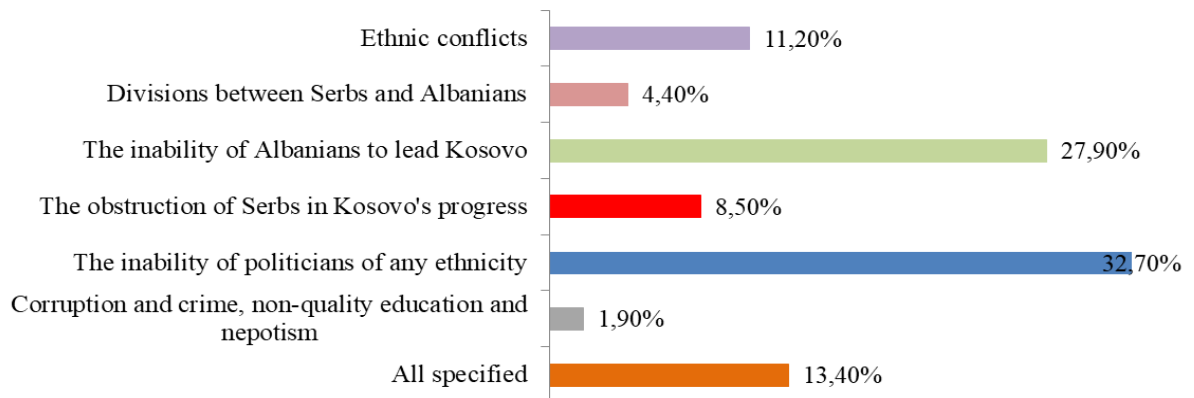

While the largest percentage (42.5%) of the Albanian community members find the rapprochement between Serbs and Albanians in joining the EU, the members of Serbian community are divided on this issue. Some of them identify the possibility of rapprochement in the economic co-operation of the two nations (31.8%), while a certain percentage (28.3%) believes that Serbs and Albanians cannot be reconciled.

Chart 5. What is, in your opinion, the cause of the unfavorable socio-economic situation in Kosovo? - The answers of the members of Serbian population.

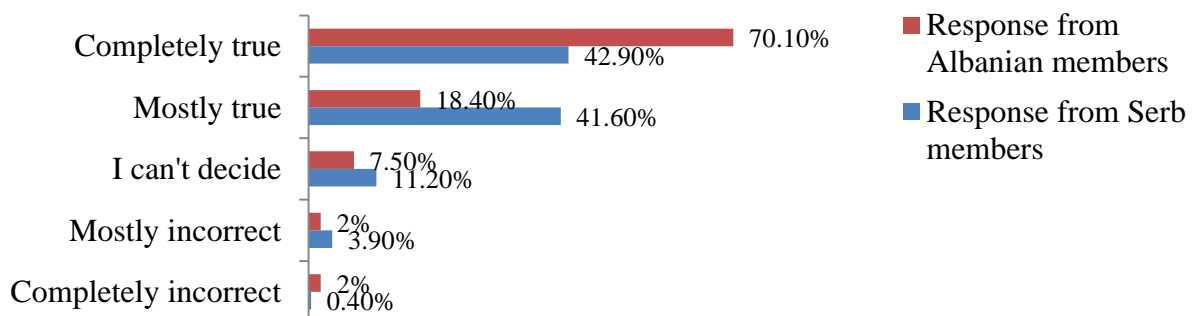

Chart 6. What is, in your opinion, the cause of the unfavorable socio-economic situation in Kosovo? - The answers of the members of Albanian population.

As the main cause of the unfavorable socio-economic cooperation, the largest percentage of the Serbian community members underlines ethnic conflicts (32.6%). The following items are the incompetence of politicians of any ethnicity (24.9%) and the inability of Albanians to lead Kosovo (21.9%). Members of the Albanian community also point out the inability of politicians of any ethnicity (32.7%) and the inability of Albanians to lead Kosovo (27.9%) as causes of the unfavorable socio-economic situation in Kosovo.

Chart 7. The reconciliation between Serbs and Albanians is important to reach, so that the future generations could live better in the region.

Serbian community (84.5%) believe that reconciliation between Serbs and Albanians should be achieved. However, there is a greater consensus in the Albanian community members on the above claim than in the Serbian community members, who were mostly divided between "absolutely true that reconciliation is important for future generations" and "mostly true that reconciliation is important for future generations."

As one of the causes of the greater percentage of Albanians' readiness for reconciliation the members of Serbian focus group consider the fact that Serbs do not feel safe in Kosovo. The reconciliation for Serbs means interference of Albanians in their lives, which Serbs regard as another cause of instability. They believe that the Albanians are the majority in Kosovo. The majority is generally more open towards minority, that is, minority is considered less dangerous. They also state that the Serbian view of reconciliation is not the same as the Albanian. For the Serbs, reconciliation means integration into Kosovo society and less autonomy, which they do not want. Albanians, however, look at reconciliation as acceptance of the current circumstances, i.e. that they have a state. Members of the Albanian focus group agree that the Albanians are in a better position because they "do not lose much" with reconciliation.

On the contrary, some members of the focus group point out that the reconciliation of the two nations should be reflected in a series of steps that the Serbian community ought to take, such as an apology for war crimes, the material compensation for the damage during the war, etc. They also add that, even if there is reconciliation, it will only be "a functional reconciliation", not forgiveness and forgetting.

3. National identity, religiousness and readiness for reconciliation

National identity plays an important role in the dynamics of ethnic relations. The results of earlier research show that there is a significant correlation between the degree of national identity and ethnic distance towards members of other nations. In addition to national identity, another factor that has proven to be significant is religiousness.

Within this research, we used two scales. The first was the *National Identity Scale*, NAIT (Čorkalo & Kamenov, 1998), which consisted of a total of 27 claims. The results ranged from 27 to 135, where the higher results indicated to a higher degree of national identity. The reliability of the scale in the research sample is 0.87 (the lower limit to which an instrument is considered to be reliable is of 0.70). The second was the *Scale of Religiosity* (Kuzmanović, 1990), consisting of 6 claims, with the minimum value of 6, and maximum of 30. Higher values indicated to a higher degree of religiousness. The reliability of the scale is 0.7. The results of the testing of the difference existence regarding these two dimensions between the Serbian and Albanian population are shown in Table 3.

Table 3. Significance of the difference in the degree of national identity and the degree of religiousness manifested among the members of Serbian and Albanian population

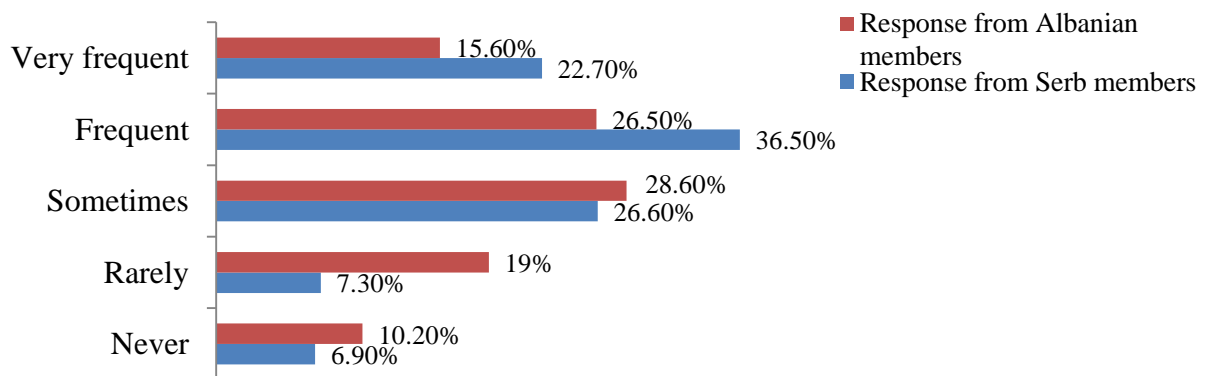
	Descriptive statistics			t test		
The degree of manifested national identity	AS	SD	t	df	P	
Members of the Serbian community	7,50	6,14	-1,44	525	0,15	
Members of the Albanian community	9,62	7,20				
The degree of manifested religiousness	AS	SD	t	df	P	
Members of the Serbian community	0,16	4,11	0,67	520,85	0,54	
Members of the Albanian community	9,89	5,66				

Legend: AS - arithmetic mean; SD - standard deviation; N - number of subjects; t - value statistics; df - degrees of freedom; p - significance of the statistics.

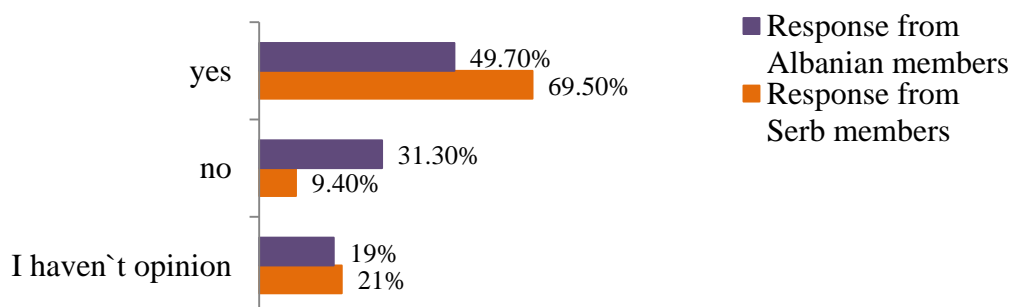
The results show that there is no difference between the members of Serbian and Albanian community regarding the level of national identity and religiousness. The members of both nations share an equally high degree of national identity and a high degree of religiousness. This information is important for reconciliation strategy developing, as it points to the importance of cultivating and preserving the national and religious characteristics of both nations.

In order to examine the importance of religion in relations between the two nations, the respondents were asked two questions. One question was related to the general extent of the intolerance among members of different religions (Chart 8). The second was more specific and referred to the territory of residence of the respondents, that is, how religious intolerance undermines the peace in it. (Chart 9).

Chart 8. Do you consider the intolerance among members of different religions a frequent occurrence?

Chart 9. Do you consider that the intolerance among members of different religions endangers peace in your territory of residence?

The Charts 10 and 11 show that respondents from both communities are divided over the view that there is frequent intolerance among members of different religions (36.5% of Serbs, 26.5% of the members of the Albanian community) and that this type of intolerance occurs sometimes (26.6% of Serbs, 28.6% of the Albanian community members). On the other hand, almost half of the Albanian community (49.7%) and more than half of the Serbian community (69.5%) consider that the intolerance of members of different religions violates peace in their territory of residence. Slightly more than 30% of the members of

Albanian community think that there is no intolerance, while the percentage of the members of Serbian community (9.4%) who share the same opinion is negligible.

Given this fact, we were interested in the role of religiousness in readiness for reconciliation. This was examined using Multiple Regression Analysis. As predictors, we used the degree of manifestation of nationality and religiousness, and as a criterion - the degree of expressed preparedness for reconciliation. The aim of this analysis was to answer the issue of whether readiness for reconciliation can be predicted if we know the degree of religiousness and the degree of manifested national identity. In other words, we wanted to know what percentage of reconciliation readiness (the percentage variance out of 100%) could be predicted by knowing the two mentioned dimensions (religion and national identity). The results are shown in Table 4.

Table 4. Possibility of prediction of reconciliation tendencies based on the knowledge of the degree of national identity and religiousness.

model	R	R ²	F	df	p1	
	0,24	0,06	15,88	2	0,00	
	Standardized Coefficients		Beta (β)	t	p2	
			Religiousness	-0,23	-5,36	0,00
			National identity	-0,02	-0,38	0,70

Legend: R - correlation coefficient; R² - determination coefficient; F-value statistics; df - degrees of freedom; p1 - significance of statistics F; β - statistics of individual contributions of dimensions; t - value statistics; p2 - significance of statistics t.

The results indicate that 6% of the variance of the reconciliation tendency is based on national identity and religiousness. In other words, the readiness for reconciliation is higher in those respondents who are less religious and have less pronounced national identity. It is true that these two factors help in only 6/100% of the variance of reconciliation readiness, but given all the factors that determine the tendency towards reconciliation, this percentage is not negligible.

As one of the reasons for such results, members of the Serbian Focus Group see the longstanding abuse of these two dimensions in spreading violence and highlighting diversity among the two communities. They believe that the way people interpret religion also leads to intolerance among the members of different religious groups. The results of the Albanian Focus Group emphasize the importance of the Orthodox society in Serbian politics propagating that the Orthodox Church, religion and mythology play an important role in Serbian society.

CONCLUSION

Having analyzed the results obtained through the list of stereotypes and social distance scales, an obvious conclusion can be made that stereotypic perceptions still play an important role in defining ethnic relations between Serbs and Albanians in Kosovo. Although it is apparent that Serbs express a greater number of stereotypes towards Albanians than vice-versa, it is encouraging that over 80% of the two communities consider the coexistence possible, because this percentage of the examined sample accepts members of another nationality as citizens of their country, as neighbors, some as a friends, etc. Moreover, there is a small percentage of those who can imagine themselves in a marital union with a member of the opposite nationality.

The tendency towards the reconciliation of the two nations is more pronounced in the Albanian than in the Serbian population (however, it is a moderate tendency). This openness represents a major impetus for efforts in the reconciliation of the two communities, but is conditioned by a multitude of other socio-political factors (respect for the rights of all communities, understanding of their interests, non-aggravation of national identity, etc.). Therefore, the recommendation of this research is that future reconciliation efforts should focus on identifying and prioritizing these (conditionality) factors, and efforts towards their realization.

In terms of business relationships, most respondents did not have experience with other members. However, those who did, did not provide the prevailing qualification of those experiences as positive or negative (roughly equal). The importance of these experiences is greater due to the fact that the contacts between the two communities in Kosovo are most often related to the business environment and circumstances. Thus, their qualifications as positive (or negative) can significantly affect the general and prevailing perception between the two communities.

As the main causes of the poor socio-economic situation in Kosovo, members of the two communities identify both *the inability of politicians of any ethnicity* and *the inability of Albanians to lead Kosovo*. As another important cause, members of the Serbian community identify ethnic conflicts between the two communities. What is more important, perhaps, is that both communities see the opportunity for reconciliation in cooperation and believe it will create a better and more prosperous life for all respondents, either through the society progress during the EU integrations (linking itself to a more stable and developed society), or through the economic co-operation. For all those who work on the reconciliation, these data provide clear guidelines on how to successfully create such programs.

National identity and religiousness among the respondents proved to be influential factors in the reconciliation tendency between Albanians and Serbs. What is interesting is that both communities exhibit a high degree of national identity. However, while most of the members of Serbian population from Kosovo declared as Serbs (228/233), Albanian population mostly split into Albanians (153/294) and Kosovars (132/294).

Having analyzed the results of the focus group, we noticed the prevailing opinion that Serbs are a minority in Kosovo, which further led to a greater degree of their frustrations towards the members of Albanian community, manifested in more pronounced stereotypes and lower readiness for reconciliation.

Yet, the most important information is the fact that more than 80% of the examined sample, both of the Serbian and Albanian population, believes that is necessary for the two nations to reconcile, for the sake of future generations.

FORUM FUTURE